

Naslov originala
ΠΛΑΤΩΝΟΣ
ΚΡΙΤΙΑΣ ἤ ΑΤΑΑΝΤΙΚΟΣ

JOANNES BURNET, PLATONIS OPERA
Tomus IV, CRITIAS
Oxford classical texts

KRITIJA ILI PRI-POVEST O ATLANTIDI

»U Egiptu, u delti Nila u koju se pri kraju račva Nilov tok, postoji noma zvana Saiska. Najveći grad u njoj je Sais, a njegov kralj bio je Amasis. Stanovnici toga grada uzimaju za svoga osnivača boginju čije je ime Neith, a grčko, kako sami kažu, Atena; veoma vole Atenjane i govore da su im oni, na neki način, srodnici. Solon je pričao da su ga, kada je stigao tamo, primili sa velikim počastima; a kada je o starijim vremenima pitao sveštenike koji su u to bili najupućeniji, otkrio je da o tim vremenima, tako reći, ništa ne zna ni on, ni bilo koji drugi Helen.«¹

Tako je govorio Kritija, Platonov srodnik, najverovatnije u pradedovskoj liniji, po majci. Platon je toga Kritiju uključio u svoje pozne dijaloge: *Timaj* i *Kritija*. Jedan drugi Kritija, unuk ovoga iz *Timaja* i *Kritije*, učestvuje sa Sokratom u dijalogu *Harmid*.² Ova pojedinost za Platona, kao i za naše

¹ Platon, *Timaj*, 21e, 22a.

² Pri-povest o Atlantidi Platon je plasirao kao Kritijinu pri-povest, ali bez jasne naznake o tome koji Kritija iz loze u kojoj je bilo više takvih imena. Razlikovanje Kritije koji sudeluje u Platonovom dijalogu *Harmid* od Kritije koji govori u *Timaju* i *Kritiji* zasniva se na hronološkim procenama: Kritija iz dijaloga *Harmid* morao bi biti Sokratov stariji savremenik, onaj koji je učestvovao u veću »tridesetorice« tirana, ali on nije mogao čuti priču o Atlantidi od svoga dede Kritije ukoliko je ovaj tu priču neposredno primio od Solona, i ukoliko je tačna procena da je Solon umro 559. godine. Prema tome, Kritija iz *Timaja* i *Kritije* bio bi deda onome iz *Harmida*.

Platon je po pravilu svoje dijaloge pisao kao razgovore stvarnih a ne izmišljenih ličnosti. U tim razgovorima sa Sokratom neretko sudeluju Platonovi bliži ili dalji srodnici, na primer: njegova rođena brata Adejmant i Glaukon u *Državi*, polubrat Antifon u *Parmenidu* kao glavni svedok i prenosilac razgovora Parmenida i Zenona sa Sokratom, srodnici po majci — Kritija i Harmid. Na taj način, barem što se tiče *Države*, *Harmida*, *Parmenida* i *Kritije*, Platon je gotovo neprimitno stavljao do znanja da ti razgovori nekako kao spomen pripadaju njegovoj užoj i široj porodici.

razumevanje njegovih spisa, može imati samo sporedni značaj. Nasuprot tome, bitno je da se u citiranom tekstu baš Solon (atenski pesnik i zakonodavac, Platonov daleki predak po majci) raspituje o »starim vremenima« o kojima Heleni nemaju pravog znanja, da se uz to želi saopštiti neobična tvrdnja o srodnosti atenskog (jonskog) i jednog egipatskog plemena, i to baš onog koje se predstavlja kao čuvar »svetog predanja«, te da se to predanje čuva i otkriva u Platonovoj porodičnoj lozi. Ovde je reč o prolepsi (anticipaciji) daleke prošlosti. Platonovi duhovni horizonti, kao i uopšte duhovni viziri antike, okrenuti su prošlosti. Ono što je bilo uvek će biti: antika ne radi ništa za budućnost, njena utopijska svest kao i njena najviša istina vezuju se za sećanje, sve što može biti sažima se u bilosti ili u večno bivstvujućem. Tek je hrišćanstvo, a za njim i moderno doba, uvelo anticipaciju (naslućivanje) budućeg, onog što još nikada nije bilo.

Idealna država u Platonovoj projekciji mogla je da bude samo oživljeno sećanje (*anámnēsis*) na državu koja je nekad i negde već postojala, pa je i njeno postojanje i njen nestanak prekrpio zaborav. Od Homera, preko Hesioda i presokrat-skih »fizičara«, do Platona — svi ljudi od duha i pera nastoje da otkriju ono što se zbivalo u »starim vremenima«: u bilosti je skriveno jestanje, ono što je bilo, sada jest i uvek će biti, »ničeg novog pod suncem«. Gledamo li socijalni plan, otkrićemo da ova bilost, u kojoj se skriva jestanje, rađa i održava plemstvo. Nijedna druga socijalna klasa nije toliko svojim bićem vezana za prošlost: njena sadašnjost i njena budućnost ukorenjene su u prošlosti. U uvodnom delu *Timaja* i u *Kritiji*, Platon je svoj prikaz pradavne prošlosti izveo uz pomoć nepoznatog i bezimenog sveštenika iz Saize. Ovaj je o tome govorio Solonu, a Solon je legendu preneo u Atenu i saopštio je svome sinovcu Kritiji, Dropidovom sinu. Ovaj Kritija, nazovimo ga Kritija I, tu istu legendu preneo je svome desetogodišnjem unuku — Kritiji II, čije je »sećanje« Platon objavio u već spomenutim dijalozima. Niz prenosilaca legende prilično je dug, a ne vidi se kako je faktički kazivač te legende (Platon) do nje dospao. Da li je on sve to jednostavno izmislio?

Pisac *Timaja* i *Kritije* učinio je sve što je potrebno da bi pripovest o drevnim vremenima dobila obeležja povesti, ali je ujedno nagovestio da svaka povest neizbežno u sebi nosi i obeležja pri-povesti. Solon je, prema Platonu, od egipatskog sveštenika čuo »istiniti govor« (*alēthinós lógos*) o prastarim

vremenima; rečeno je da izvor i temelj tog govora sačinjavaju »sveti zapisi« u hramovima (*Tim.*, 23e), te da taj govor nije »tek izmišljeni *mythos*« id., 26e).

Suštinski elementi tog »istinitog govora« su ovi. — Ispred moreuza³, kojeg Heleni nazivaju Heraklovim stubovima, »nalazilo se ostrvo veće od Libije i Azije zajedno; za njega su oni koji su tada putovali mogli da pređu na ostala ostrva, a sa njih na ceo kontinent sa suprotne strane koji je ograničavao ovo pravo more«.⁴ Ime ostrva (»većeg od Libije i Azije zajedno«) bilo je *Atlantida*, i na njemu je postojalo »veliko i divno kraljevstvo« koje je uspostavilo svoju vlast i nad mnogim drugim ostrvima (u Atlantskom okeanu), kao i nad delom kontinenta (s druge strane »pravog mora«, tj. s druge strane Atlantskog okeana). To kraljevstvo, nazvano *Atlantida*, držalo je pod svojom vlašću Libiju sve do Egipta, a Evropu sve do Tirenije (srednje Italije).

To kraljevstvo je, kaže se, pokušalo da pokori i druge države sa ove strane Heraklovih stubova, a taj ratni pohod je osujetila malobrojna ali hrabrošću i ratničkom veštinom veoma jaka tadašnja Atenska država. obraćajući se Solonu, egipatski sveštenik o tome kaže: »Tada su se celom ljudskom rodu snaga i vrlina vašeg grada ukazale u punom sjaju. Nadmašivši sve hrabrošću i ratnom veštinom, kao predvodnik Helena i ostavši sam, jer su svi drugi priterani nevoljom odustali, dospao je vaš grad u krajnju opasnost, ali je, skršivši nalet neprijatelja, podigao svoj pobednički znak i tako sprečio da budu porobljeni oni koji još nisu pali u ropstvo, a sve ostale koji živimo s ove strane Heraklove međe, bez surevniji-

³ Reč je o Gibraltarskom moreuzu, koji na evropskoj strani ima Gibraltarsku stenu, a na afričkoj — ogranke velikog planinskog lanca Atlas.

⁴ Platon, *Timaj*, 25a. Heleni su Afriku nazivali »Libija«. Prostranstvo Libije (Afrike), kao i prostranstvo Azije, bilo je u njihovim predstavama znatno manje od stvarnog. Helenska »Libija« bila je severni i severozapadni deo Afrike, približno 1/5 ili 1/4 stvarnog afričkog prostranstva. Ovo se može proceniti uvidom u Eratostenovu kartu sveta načinjenu u III veku st. ere. Ta karta je, što se tiče Azije, obuhvatala i Indiju, koja u Platonovo vreme najverovatnije još nije bila poznata Helenima. Stoga je verovatno da je Platonova predstava Azije jedva obuhvatala prostranstvo malo veće od onog koje danas nosi naziv Bliski istok. U Egiptu i Heladi (u V veku st. e.) bilo je poznato da je Afrika (respect. »Libija«) opkoljena morem. Herodot (IV, 42) kaže da je egipatski faraon Neko ili Necho (Solonov savremenik, VI vek st. e.) naredio nekim moreplovcima Feničanima da oplove »Libiju« i da su ovi to i učinili, započinjući plovidbu sa istočne strane Afrike i vraćajući se, tek treće godine, sa zapadne strane kroz Gibraltarski moreuz.

vosti oslobodio. Kasnije, usled strahovitih potresa i potopa, u toku jedinog dana i sledeće pogubne noći, utonu u zemlju sva vaša bojna sila, a isto tako i ostrvo Atlantida potonu u more i nestade.«⁵

Kazivanje egipatskog sveštenika, koje Platonov Kritija prepričava i stilizuje, obuhvatilo je i određivanje datuma te stravične prirodne kataklizme. Datiranje je izvedeno grubo, u hiljadama godina: potonuće Atlantide i propast prastarog atenskog grada zbili su se »u toku jednog dana i sledeće pogubne noći«, 1000 godina pre osnivanja Saiskog kraljevstva, koje je — u vremenu kada je sveštenik o svemu tome Solonu pripovedao — bilo staro 8000 godina (Tim., 23e). Ako Solonov boravak u Saisi datiramo u 560. godinu st. ere, onda se nestanak Atlantide dogodio pre oko 11 500 godina, računajući od našeg vremena.

Platonovom svedočenju u ovom slučaju teško može da se prida dokumentarna vrednost, mada je mnogo pisaca upravo na taj način razumevalo tekst iz Kritije i uvodnog dela Timaja. Više od četiri stotine godina posle nastanka tih Platonovih spisa, Plutarh iz Heroneje smatrao je potpuno verodostojnom tvrdnju da je Solon boravio u Egiptu i da je tamo od sveštenika čuo pripovedanje o Atlantidi. Za boravak u Egiptu on je našao potvrdu u jednoj Solonovoj pesmi, ali ništa — osim Platonovih tekstova — nije potvrđivalo ono ostalo što priču o Atlantidi vezuje za Solona. Ne navodeći izvor, Plutarh je začudo otkrio imena sveštenika sa kojima je Solon navodno vodio razgovore i od kojih je čuo priču o Atlantidi. To su, kaže on, Psenofis iz Heliopolja i Sonhis iz Saise, »najučeniji ljudi iz sveštenečkog staleža«.

Ono što je u Platonovim tekstovima⁶ bilo samo usputni nagoveštaj, Plutarh je čitao kao potpuno izvesno tvrđenje: »Solon je bio preduzeo da ispeva i veliko delo, istoriju ili priču o Atlantidi, koju je čuo od učenih ljudi u Saisi i koja se naročito ticala Atenjana, ali je izgubio volju da to radi, i to ne zato što nije imao vremena, kako Platon tvrdi, nego više zbog duboke starosti, jer se uplašio od veličine dela.« Ovdje

⁵ Upor. Timaj, 25a i dalje.

⁶ Platon u Kritiji (113ab) kaže da je Solon prevodio imena sa egipatskog na grčki jezik. Nije, međutim, sasvim jasno da li je tu reč o Kritijinom tumačenju Solonovih beležaka koje je on (Kritija), navodno, nasledio kao porodičnu zaostavštinu, ili je reč o navodnoj Solonovoj pripremi da na osnovi tih prevoda imena napiše svoju poemu o Atlantidi.

vredi osvrta i Plutarhovo tumačenje Platonovog nedovršenog poduhvata: »Gradivo o Atlantidi bilo je za Platona pusto zemljište za lepo imanje, a ono je njemu u neku ruku i pripadalo po pravu srodstva. On je nalazio da je za njega čast da to nasledstvo obradi i na svaki način ulepša; na otpočetom radu on je unaokolo izgradio velika predvorja (uvodni deo Timaja, prim. B. P.) i zidove i dvorišta (nedovršeni spis Kritija, prim. B. P.), kakvih nije mogla da pokaže još nijedna istorija, ni priča, ni pesma. Ali kako ga je (spis Kritija, B. P.) suviše kasno počeo, umro je pre dovršenja dela, i što nas više oduševljava napisani deo, utoliko se više žalostimo što još mnogo toga nedostaje. Kao što su Atenjani ostavili nedovršen hram Zeusa olimpskog, tako je Platonova mudrost ostavila nedovršeno samo delo o Atlantidi.«⁷

Plutarh je, dakle, indirektno tvrdio da je Platon, preko svojih srodničkih veza sa porodičnom lozom Kritija, raspola-gao gradivom za sopstvenu obradu priče o Atlantidi. Uočljivo je Plutarhovo zanimanje samo za lepotu i monumentalnost te priče, ne toliko i za njenu verodostojnost. Modernom čitaocu lako može promaći detalj u Platonovom tekstu (Tim. 21a, passim) koji pokazuje da je »veoma neobična ali potpuno istinita« priča o Atlantidi obrađena kao himna boginji Ateni, te da je ona pripovedana u slavu boginje i u okviru njenog praznika. Za nas, ono što je lepo ispričano ne mora biti istinito, ukoliko istinitost u fabuli vidimo samo kao faktografsku. Za stare, a poglavito u ovom slučaju za Platona, istinito i lepo morali su da budu na čudesan način izjednačeni. Platonovo pripovedanje o Atlantidi imalo je, dakle, u sebi neko liturgijsko suštastvo namenjeno slavi Atene i njenog grada. U faktografskom smislu, atensko kraljevstvo — 9000 godina pre Solonovog vremena — sigurno nije postojalo, niti je moglo voditi rat protiv napadača sa Atlantide, niti je o svemu tome mogao nastati neki zapis u saiskim hramovima hiljadu godina posle onog dana uništenja i Atlantide i drevne atičke države.

Ipak, Platon nije sasvim odustao od toga da u svečani i liturgijski dekor priče ugradi neko moguće-istinsko faktografsko jezgro. Tačno je Plutarhovo zapažanje da nijedna istorija, ni priča ni pesma — pre Platona — ne sadrži ono što je napisano u uvodnom delu Timaja i u Kritiji. Ukoliko je Platon priču o Atlantidi izmislio, morao ju je izmisliti iz korena.

⁷ Za izvode iz Plutarha upor. njegove Uporedne biografije, Solon, §§ 26, 31, 32; prevod M. N. Đurića.

Pesnici-mitotvorci o tome ne govore, logografi takođe, Herodot i Tukidid nisu čuli ništa slično, ni u Egiptu, ni u Heladi. Prema onome što se do sada zna o egipatskim zapisima, ni u njima nema nikakvog traga o nekadašnjem postojanju, moći i slavi Atlantide. Stoga se postavlja pitanje kako je Platonova imaginacija mogla stvoriti viziju ogromnog ostrva, blistavog i moćnog kraljevstva, koje je iščezlo sa lica zemlje devet hiljada godina pre Solonovog vremena. Moralo je postojati neko jezgro takve vizije, neka njena iskustvena i teorijska okosnica.

2. Država u mirovanju i država u istorijskom toku

Pri-povest o Atlantidi Platon je saopštio jedino u *Timaju* i *Kritiji*; u ostalim njegovim dijalozima nema ni pomena o Atlantidi. Kompletna fabula izložena je u uvodnom delu *Timaja* (20d—25e), uz najavu da će se o tome govoriti »ne samo u glavnim crtama nego sve po redu«, onako kako je pri-povest saopštena u njenom navodnom egipatskom i solonovskom izvoru (*Tim.*, 26c). Tu najavu Platon je počeo da ostvaruje u dijalogu *Kritija* koji je ostao nedovršen. Okončan je, naime, sledećom prekinutom rečenicom: »Ali Zevs, bog nad bogovima, koji upravlja u saglasnosti sa zakonima, shvatio je, budući da je sposoban da opazi takve promene, da je valjan narod zapao u jadno stanje, te je odlučio da kaznom opameti Atlantidane i učini ih što umerenijim. Zato je sazvaio sve bogove u njihov veoma poštovani dom, smešten u središtu celog kosmosa, odakle se pruža pogled na sve što ima udela u nastajućem, i na skupu Zevs reče —.«⁹

Tu se Platonov spis prekida. Ne zna se šta je Zevs rekao, a možda je pisac zaključio da je najbolje da svoje kazivanje baš tu prekine. Ova naša pretpostavka mogla bi da bude plauzibilnija od onih koje kažu da je smrt sprečila Platona da dovrši *Kritiju*, ili da je preostalo životno vreme trošio na pisanje obimnog dijaloga *Zakoni*. Treća pretpostavka da je sačuvan samo manji uvodni deo *Kritije* i da je ostalo izgubljeno, obično se ne uzima u obzir; Platonovi nastavljači i komentatori ne pominju tu pretpostavku. Naša pretpostavka, u stvari, nije u nesaglasnosti sa onom drugom. Jer, ako je rad na *Zakonima* Platonu izgledao važniji od dovršenja *Kritije*, zašto uz to ne bi išla i njegova procena da *Kritijino* kazivanje

⁹ Platon, *Kritija* 121c.

vanje valja prekinuti baš onim »Zevs reče«? Kasnije ćemo se ovde pozabaviti time zašto je baš takav prekid, slučajno ili namerno, mogao da proizvede najbolji mogući efekat.

Pisanje *Kritije* očigledno je ispunjenje jedne šire Platonove zamisli. *Kritija* se eksplicitno nastavlja na *Timaju*⁹, u oba dijaloga sudeluju iste ličnosti; razgovori, *Timajeva* i *Kritijina* beseda obavljaju se — kako je jasno predočeno — u istom danu; *Kritija* dvaput govori, jednom pre a drugi put posle izrečene *Timajeve* besede. Sve u svemu, *Kritija* bi mogao da se smatra sastavnim delom *Timaja*, a ne posebnim dijalogom. Uvodni tekstovi i jednog i drugog predočavaju širu celinu, koja bi obuhvatala četiri govora: Sokratov, *Timajev*, *Kritijin* i *Hermokratov*.¹⁰ Ti govori održavaju se za vreme trodnevnog simposiona (*Tim.*, 17a; *Kritija*, 108c): prvog dana govorio je Sokrat, drugog dana govorili su *Timaj* i *Kritija*, a treći je predviđen za *Hermokratov* govor koji nije održan. Nemoguće je pogoditi ili naslutiti kakvu je zamisao Platon nameravao da ostvari u predviđenom *Hermokratovom* govoru. Možda je i tu pripremao neko iznenađenje, poput onog u *Timajevom* i *Kritijinom* govoru?

Sokratov govor nije bio nikakvo iznenađenje. Sudeći po rezimeu (*Tim.*, 17b—19b), od Sokrata se nije ni očekivao monolog nego dijalog, što je jasno predočeno samim rezimeom. Platon je čitaocima predočio osnovnu temu simposiona: *raspravljanje o državnom uređenju* (*Tim.*, 20b). To *raspravljajanje* prirečeno je povodom praznika i u slavu boginje Atene (*id.*, 21a), koja u svome biću sjedinjuje znanje (mudrost) i ratničku veštinu. Znanje je potrebno da bi se država ustanovila, ratnička veština da bi se što je moguće duže održala.

Na prvi pogled, *Timajev* govor odstupa od osnovne teme simposiona: *Timaj* govori o graditelju (demijurgu) kosmosa, predaje svojim slušaocima svojevrstu kosmologiju koja se zaključuje antropologijom. Rečeno je za *Timaja* da je on, među učesnicima simposiona, uložio najviše napora da bi spoznao prirodu svemira i da je najupućeniji u astronomiju (*Tim.*, 27a). Pitanje je u kakvoj su povezanosti astronomija i *raspravljajanje* o državnom uređenju? Za stare mislioce, posebno za Platona, ta povezanost je višestruka i bitna.

Prvo, u starim mislećim horizontima *državno uređenje* (*politeia*) nekako izrasta iz prirodnog uređenja, kosmičko je-

⁹ Vid. početak dijaloga *Kritija*, 106a.

¹⁰ Upor.: *Timaj* (17a-c, 19b-20d, 26c-27a); *Kritija* (108a-d).

ste koren i osnova političkog, ljudski običaji i ustanove proishode iz božanskog ustanovljenja, bogovi neposredno nadgledaju sve što se zbiva među ljudima i svaki bog ima svoje područje nadzora i vladavine.

Drugo, pročitajmo završetak *Timaja* (92c): »Primivši u sebe smrtna i besmrtna živa bića, ispunivši se potpuno na taj način, ovaj kosmos je postao vidljivo živo biće koje obuhvata sve vidljivo, opažljiv bog slika umnog, najveći i najbolji, najlepší i najsavršeniji, nebo jednorodno i jedno.« Vidljivi, najlepší i najveći, živi bog — kosmos, slika umnog i večnog poretka svega postojećeg, sveobuhvatan je ne samo u nekom prostornom smislu nego i kao makroporedak nadređen svakom zemaljskom i ljudskom mikroporetku. Kosmos je za smrtnu ljude horizont trajnosti i večnosti. U tom horizontu je i Platonov Sokrat tragao za državnim uređenjem koje bi bilo »slika umnog«. Moglo bi se avgustinovski reći da je Platon imao u vidu dve države, jednu nebesku i drugu zemaljsku. Ova druga katkad može da postoji kao oličenje one prve, utelotvorujući umne ustanove i običaje, ali ništa zemaljsko i ljudsko nije večno.

Treće, čitanjem *Timaja* razabiramo da okosnicu kosmičkog sklopa čini trijada um-duša-telo. *Umno* postaje duševno ili životno, otelotvorujući se. Ali u svemu tome značajnu ulogu ima dualizam večnog i vremenitog, besmrtnog i smrtnog, božanskog i ljudskog, nebeskog i zemaljskog. Taj dualizam Platon je preuzeo iz tradicije, ali on je preuzeto oplemenio do najvišeg tada mogućeg stepena smisaonosti, onog u kojem smrtna ljudska priroda — boraveći u telesnom i životnom — uspostavlja integritet umskog i dospeva do besmrtnog, odnosno do božanskog.

Kritijin govor, raspodeljen na uvodni rezime u *Timaju* i razvijeno ali nedovršeno izlaganje u *Kritiji*, pisac je zamislio kao jedan od glavnih doprinosa osnovnoj temi simposiona — raspravljanju o državnim uređenju. To je stara Platonova tema. Ona je ranije bila iscrpno razmotrena u dijalogu *Država*, sa Sokratom koji je prikazan kao *spiritus movens* razgovora o pravičnosti i svemu drugom što je takav razgovor asociirao. Sokrat je tu ujedno bio prikazan i kao pripovedač, koji nekom drugom — neidentifikovanom — podrobno prepričava ceo razgovor vođen u jednom danu. Taj drugi (neidentifikovani), koji sluša i beleži Sokratov izveštaj o razgovoru u Pireju, morao bi biti sam pisac, Platon, čija su starija braća Glaukon i Adeimant poimenično i sa dovoljnim elementima za identifikaciju uključeni u dijalog.

U *Timaju* se rezimira neki razgovor o državnim uređenju, za koji se kaže da je održan prethodnog dana. Glavne teze tog rezimea su ove: 1) u državnim uređenju koje treba da bude izgrađeno »prema umu« i stoga najbolje, mora postojati odlučno sprovedena i uporno održavana klasna segregacija, moraju biti »odvojene« jedna od druge klasa (éthnos) ratnika i klasa privrednika; 2) svaka od tih klasa, u skladu sa prirodom (sposobnostima i sklonostima) njenih pripadnika, treba da obavlja jedino svoj životni i socijalni zadatak (klasa ratnika treba da brani i čuva državu ukoliko je ko napadne spolja ili iznutra, klasa privrednika treba da održava ekonomsku snagu države); 3) duša ratnika (čuvara) mora da bude ujedno i hrabra i mudroljubiva (filozofska), takva da »uvek žudi za saznanjem onog što je večito, ne bivajući uznemiravana nastajanjem i propadanjem«¹¹; 4) ratnici (čuvari) moraju biti telesno i duhovno oblikovani gimnastikom, muzikom i svim ostalim znanjima koja takvim ljudima dolikuju; 5) ratnici (čuvari) ne smeju raspolagati nikakvom materijalnom imovinom, već moraju živeti skromno — primajući od onih koje štite platu dovoljnu za umerene ljude, trošeći te prihode življenjem u zajednici, starajući se jedino za vrlinu (tj. za mudrost, hrabrost, umerenost i pravičnost); 6) prirodu žena treba što bolje usaglasiti i zbližiti sa prirodom muškaraca, tako da muškarci i žene imaju iste dužnosti u ratu i u drugim prilikama; 7) sve što se odnosi na ženidbu i udaju, kao i na decu, treba da bude svima zajedničko, treba uspostaviti i održavati samo horizontalno i vertikalno generacijsko srodstvo (tj. praktično razoriti postojeću porodicu tako da cela država sačinjava jednu makroporicu, u kojoj su svi pripadnici jedne generacije braća i sestre, a pripadnici starijih generacija redom — očevi i majke, dedovi i bake, itd.); 8) vladani i vladarke moraju skriveno i svrsishodno podešenim žrebom postići da se u državi najviše razmnožavaju najbolji; 9) pošto je nemoguće sprečiti da i rdavi ljudi imaju potomstvo, potrebno je odgajati samo decu dobrih, a decu rdavih potajno slati u drugu državu i samo ako tamo ispolje odgovarajuće vrline primati ih natrag, u zamenu za one koji se ovde budu pokazali nedoličnim i koje kao takve treba prognati iz države (*Tim.*, 17c—19a).

Ovih devet Platonovih teza u grubim konturama prikazuju državno uređenje u »stanju mirovanja« (hesychie), onako kako se može u mislima konstruisati najbolje državno uređe-

¹¹ *Rep.*, 485ab.

nje (*Tim.*, 19b). Platon je jasno stavio do znanja da to nije istorijska, empirijski postojeća država. Ovu poslednju Platonov Sokrat nije kadar dovoljno dobro da prikaže, on je samo teoretičar države i prava, ne i državnik, političar, zakonodavac koji poseduje veštinu prepoznavanja empirijski mogućeg. Uz to, Platonov Sokrat je uveren da ni pesnici (stari i novi), ni sofisti, ne mogu dobro prikazati (u rečima i delima podražavati) istorijsku — empirijski realnu — državu. Pesnici to ne mogu stoga što su suviše pristrasni i vezani iskustvom za državu u kojoj su odrasli. Sofisti su, nasuprot pesnicima, ljudi bez domovine, oni mogu govoriti samo o nekoj apstraktnoj državi, o državi uopšte, bivajući lišeni državničkog iskustva, a takođe i sklonosti prema umskom posmatranju onoga što je u obliku državnog uređenja umno.

Platon se o svemu tome izražavao metaforično. Državno uređenje, čije je glavne karakteristike sažeto prikazao u onih devet teza, on je uporedio sa nečim što podseća na *lepa živa bića (kalá dzôa)*, bilo da su ova samo verno naslikana bilo da su uistinu živa, ali data samo u hesihiji, samo u mirovanju, ne u pokretu i u borbi. Tu nešto očitost nedostaje i zato Sokrat ovako govori: »Sa zadovoljstvom bih slušao nekoga ko bi mi govorio o borbama u koje se ona (njegova) država upušta protiv drugih država, kao i o tome kako časno kreće u rat ispoljavajući u ratovanju ono što njeni građani duguju obrazovanju i vaspitanju, bilo na delu u ratnim operacijama, bilo na rečima u pregovorima« (*Tim.*, 19c).

Drugim rečima, Platon je tu nagovestio razmatranja nalik na ona koja je mogao čitati u Herodotovim i Tukididovim istorijskim spisima. Ali kako država koju je on, odnosno njegov Sokrat, opisao nigde nije postojala na horizontima istorijskog sećanja, morao je Platonov Kritija posegnuti za nekom državom koja je iščezla sa lica zemlje, kao što je jednako iščezla iz sećanja. To je morala biti neka utopija, neko mesto kojeg više nema. Kritija, svojom pričom o praistorijskoj Ateni i nestaloj Atlantidi, nije ispunio sve ono što je najavljeno navedenim Sokratovim očekivanjima, što jasno ukazuje na to da je Platon pripremao i Hermokratovo kazivanje, ne dospevajući — verovatno sprečen starošću — da najavljeno i ostvari.

Deo najavljenog ispunjen je u Platonovom poslednjem spisu *Zakoni*. Razumljivo je što u tom dijalogu Sokrat ne učestvuje, jer je — kako smo ovde videli — on oglašen nespremnik za takvu vrstu ispitivanja. Za prikazivanje ustrojstva ne-

beske (kosmičke) države na mesto Sokrata došao je Timaj, a prikazivanje države u ratu *delom* i u svakodnevnim poslovima *rečju* prepušteno je Kritiji i Hermokratu. Za ovu trojicu rečeno je da su ujedno i državnici i filozofi (*Tim.*, 19e).

3. Iščezle civilizacije

Platonovo kazivanje o iščezlim civilizacijama situira se u nekoj vrsti sredine između mitskog (poetskog) i sofističkog (logički i empirijski učenog). Onom prvom to kazivanje duguje izvesnu slobodu u tvrđenjima koja nedostaje ovom drugom. Ono, dakle, posreduje između jednog i drugog, a isposredovano je i jednim i drugim. Za ovo što smo ovde nazvali »sofističkim (logički i empirički učenim)« kazivanjem Platon je imao uzore u Herodotu i Tukididu. Za mitsko-poetsko predstavljanje »starih vremena« uzori su mu bili mnogobrojni, od Homera, orfičara i Hesioda do tragičkih pesnika i autora himni bogovima. Ali on nije ni jedne ni druge od tih uzora oponašao, stvorio je novi književni rod — filozofski dijalog i monolog. U tom rodu su na čudesan način pomešani elementi izmišljenog i dokumentarnog, snevačkog i opazajnog, imaginarnog i racionalnog.

Neka ovo bude predstavljeno jednim fragmentom iz Kritijinog govora: »Gledaj, Sokrate, redosled gostinskih darova za tebe, i kako smo ih rasporedili: odlučili smo da Timaj, budući da je među nama najupućeniji u astronomiju i pošto je najviše truda uložio da bi saznao prirodu svemira, govori prvi, i da počevši od postanka kosmosa završi sa prirodom čoveka; a da posle njega ja, kao da sam od njega primio ljude koje je on svojim opisom stvorio, a kao da si ti neke od njih izvrsno vaspitao — ja da ih, dakle, u skladu sa Solonovom reči i njegovim zakonom načinim građanima ove države, izvevši ih pred nas kao pred sudije, pa da zamislimo da su to nekadašnji Atenjani koje nam, mada iščezle, otkriva reč svetih zapisa; i da ubuduće govorim tako kao da je reč o sadašnjim i stvarno postojećim građanima Atene.« (*Tim.*, 27a)

Kao u teatru, ovde se prepliću igrano i stvarno. Ovde se neposredno odaje počast Sokratu, licem u lice, ali kada je ovo bilo napisano Sokrat je već odavno bio mrtav. Iščezao je Sokrat, pa ipak je tu u živoj predstavi i reči, u vaspitačkom delu, u svojim vaspitanicima. Na sličan način govori se i o

iščezlim civilizacijama, o pradavnoj Ateni i Atlantidi. One se oživljavaju rečju i mišlju. Platon, je, služeći se Sokratovim likom, prethodno prikazao »kakvo treba da bude uređenje države i kakvi ljudi treba da sačinjavaju državu da bi ova bila najbolja« (Tim., 17c). Sada on, preko Kritijinog lika i njegove reči, hoće da pokaže kako je »ono što treba da bude« već nekada bilo. Neiskazana mu je pretpostavka da ono »treba« nije neka fikcija, da ono prebiva u bilosti i da se ta bilost može sećanjem privesti u sadašnjost. Shodno tome, bilost se ne oživljuje u reči i misli radi sebe same, nego radi sadašnjosti: mi nismo ono što smo bili zato što ne znamo šta smo bili.

Platonov Kritija govori kao atenski nacionalist. Liturgijski karakter njegovog govora namenjen je prvenstveno boginji Ateni, simbolu večnosti atenske države i njenih institucija. Ova država i njene institucije, čak i kada su bile uništene nekom prirodnom katastrofom, opstaju u sećanju Sokrata Atenjanina, kao u nekakvom njegovom snu, u kojem bivstvovanje i trebanje postaju jedno te isto. To možemo nazvati tvrdim moralizmom, kojeg je Platon prvi indirektno prikazao i koji je u modernim vremenima doživeo karakterističan obrat iz bilosti ka budućem. Za tvrdi moralizam ideje i načela su realniji od svega drugog; sve drugo mora da bude oblikovano prema idejama i načelima. Ovde imamo posla sa ljudima koji znaju šta treba da bude, ali koji znanje o svome htenju duboko doživljaju kao znanje o bivstvu.

Platon je imao prednost nad drugim i u tome što nije skrivao svoju nameru i što je tu nameru znalački sprovodio znajući za nju. Mnogi drugi su to činili u nekom zanosu naivnog moralizma. Mi smo sada dospeli do vidokruga iz kojeg možemo jasno da uvidimo bar jedan od motiva koji je Platona vodio izmišljanju jedne atenske civilizacije, koja je u tom izmišljanju prikazana kao savremenica civilizacije na Atlantidi, i koja je uz to prikazana kao bitno superiorna nad definitivno iščezlom civilizacijom Atlantide. Platonova neskrivena namera bila je liturgijsko-nacionalistička. Trebalo je Atenjanima vratiti izgubljeno nacionalno samopouzdanje i uverenje u trajnost i uzvišenost njenih institucija. Čija bi reč bila za tu svrhu pogodnija nego reč jednog iz Kritijine loze koja seže do Solona, slavnog atenskog zakonodavca. Uz to, čija bi reč, osim Sokratove, mogla da predstavi doslovno sudbinsku važnost »čuvara« države.

To su motivi i namere, ali Platonovo delo se ne može redukovati na motive i namere pisca. Ima u njemu mnogo toga

što znatno prevazilazi neposredno dejstvo motiva i namera. Nešto od toga nalazimo u promišljanju dvoznačnosti istorije. S jedne strane, istorija se neguje, obrađuje kao povest ili kao pripovest o delima ljudi, uz to kao predanje o najstarijim vremenima ili o »počecima« ljudskog roda uopšte. S druge strane, istorija se predstavlja kao samostalni tok događaja, kao tok koji je nezavisan od dela i namera ljudi i koji se zbiva bez obzira na dužinu i kvalitet pamćenja, bez obzira na verodostojnost predanja.

Napred je govoreno o tome zašto »pesnici« i »sofisti«, prema Platonovoj pretpostavci, ne mogu kvalifikovano da govore o istoriji. Ali u kontekstu onoga što je Platon napisao — služeći se likom mudroljubivog državnika Kritije — zamerka upućena pesnicima znatnim delom je pogađala i njega samog. Pokazalo se, naime, da je u govoru o starim vremenima i sâm Platon ispoljio punu meru patriotske pristrasnosti. Uvidajući to, Platon je na razne načine nastojao da od sebe otkloni onaj bumeranog upućen pesnicima.

Prvo, on je pretpostavio da o istoriji najbolje mogu govoriti mudroljubivi državnici, koji učestvuju u istorijskom događanju i o njemu imaju neposredno iskustvo. Izabrao je za te svrhe Kritiju. Ali Kritija nije govorio na osnovu svog državičkog iskustva, nego na osnovu predanja. On se pozivao na Solona, koji je ujedno bio i pesnik i državnik, a Solon se, opet, nadalje pozivao na egipatskog sveštenika i na »svete zapise« u saiskim hramovima. Platon je tražio pouzdanog svedoka i dokumenat o prastarim vremenima, pesnici su se obično pozivali na muze — kćeri Zevsove. Kome verovati, božanskom nadahnuću kojim su bogovi, možda, samo još više zbušnjivali smrtnike, ili ljudskom osvedočenju da je istinito ono što je sigurno otkriveno?

O Solonu Platon je sročio ovakve reči: »Da se Solon nije samo uzgred bavio poezijom, već da je na njoj ozbiljno radio, kao drugi, i da je dovršio predanje koje je iz Egipta ova-mo doneo... nikada ni Hesiod, ni Homer, ni bilo koji drugi pesnik ne bi postao slaviji od njega« (Tim., 21cd). Solon, dakle, nije dovršio predanje preuzeto iz Egipta. Šta je tu trebalo da se dovrši? Nije li Platon time nagovestio da je Solon, ako je verovati onome što se govorilo u kući Kritijinih, u Egiptu ponešto naučio o iščezlom ostrvu Atlantidi? Platon mu indirektno zamera da to izvanredno otkriće nije previše ozbiljno primio i shvatio. Jer, u protivnom, da je Solon to što je tamo čuo obradio onako kako su već postojeća pripovedanja i pe-

vanja obradili Homer i Hesiod, lik pradavne prošlosti bio bi potpuno izmenjen. To što Solon nije uradio hteo je da uradi Platon.

On je zamislio sebe samog u Solonovoj ulozi: znao je da je egipatska civilizacija starija od helenske i da u njoj ima zapisa koji sežu u vremena starija od onih do kojih dopire pamćenje Helena. Šta je u tim zapisima stajalo, ni Solon ni Platon nisu mogli znati, jer nisu poznavali egipatsko pismo. Ali s obzirom na utisak o gotovo nedoglednoj starosti egipatske države, Platon je zaključio da »ni Solon, ni bilo koji drugi Helen, tako reći ništa ne zna o starim vremenima«. Heleni su o tim vremenima imali mitove a ne znanje, rezonovao je Platon, spominjući u toj prilici mitove »o Foroneju zvanom prvi čovek, o Niobi, o tome kako su Deukalion i Pira preživeli potop« (Tim., 22a). Solon je, kao pravi Helen, mogao da čini ono što mu Platon i pripisuje — mogao je da »izvodi rodoslovlje potomaka (Foroneja, Deukaliona i Pire), prizivajući u pamćenje vek trajanja tih događaja pokušavajući da odredi njihove datume« (id., 22b). Platon nije utvrđivao rodoslovlje prvih ljudi, ali on je pokušao da odredi datum postojanja i propasti Atlantide i prastare Atenske države — devet hiljada godina pre Solonovog vremena. Ovo datiranje je doista pomeralo u znatno dublju prošlost sve ono što su Heleni Platonovog vremena znali o svojoj i o drugim civilizacijama. Izašlo je da su atenska i atlantska civilizacija starije čak i od egipatske, za čitavih hiljadu godina.

Saglasno takvoj proceni, Platon je udesio da egipatski sveštenik ovako govori Solonu: »Vi Heleni još ste deca, nema starog Helena. Svi ste mladi, duše su vam mlade, jer u njima ne nosite nikakvo davno verovanje, stvoreno na osnovu starih predanja, niti ikakvo znanje vremenom osedelo. A evo šta je tome uzrok — mnogobrojna uništavanja sustizala su ljudski rod na najrazličitije načine i još će ga sustizati; vatrom i vodom ona najveća, a ona manja na bezbroj drugih načina« (Tim., 22bc).

Na čudan način, ali sasvim u skladu sa književno-dramskom igrom u slavu Atene, Platon je sopstvenu teoriju o nastanku i propasti civilizacija pripisao starom i mudrom egipatskom svešteniku. Civilizacije (i ljudi u gradovima) bivaju uništavane u najvećoj meri vatrom i vodom. Platon je, ovde, mogao pomišljati na ono što su govorili Heraklit i Tales i na moguće egipatsko poreklo njihovih vizija, ali on to nije učinio. Umesto toga, podsetio je na helenski mit o Faetonu, Sun-

čevom sinu, koji je skrenuo Sunce sa njegove putanje, te je spalio sve na Zemlji, usled svoje nezrelosti i neumešnosti u upravljanju vatrenim Sunčevim kolima. Eto, ovde vidimo Platona kako, skriven iza govora egipatskog sveštenika a na način koji su uveli sofisti, tumači mitove. Iz tog tumačenja proizlazi da se spaljivanje svega na Zemlji uistinu nekada dogodilo, da je sećanje na taj događaj oblikovano u mitu o Faetonu, te da pravi uzrok tog događaja nikako ne može biti nekakva Faetonova neumešnost. Pravi uzrok je prosto u tome što, »u velikim vremenskim razmacima, nebeska tela koja se kreću oko Zemlje skreću sa svojih putanja, pa na Zemlji zbog toga dolazi do mnogobrojnih požara i pustošenja« (Tim., 22cd).

Na sličan način tumači Platon ona uništavanja ljudskog roda i civilizacija koja su izazvana katastrofalnim poplavama. O takvim uništavanjima govori mit o Deukalionu i Piri. Ovome Platon dodaje uobičajeno, ili za ovu priliku sročeno, i jedno mitsko objašnjenje: opšti potop nastupa onda kada bogovi odluče da vodom očiste Zemlju (Tim., 22d). Sve ostalo što se o tome kaže rezultat je upotrebe one metode u tumačenju mitova koju su uveli sofisti. Opšti potop je najpogubniji za civilizacije, koje po pravilu nastaju kraj reka i mora, u predelima umerene klime, gde »zima nije prejaka a žega ne odbija«. Te potope preživljavaju samo »oni koji žive na planinama, pastiri i govedari«, dok gradove i stanovnike u njima reke odvlače u more. Oni koji prežive opšti potop, nepismeni su i neobrazovani. Kada ovi ljudi upornim trudom u dugom toku vremena ponovo razviju civilizaciju, postepeno naseljavajući obale reka i mora, stvore se uslovi za dokolicu i tek tada se stvaraju mitovi, kao već gotovo potpuno izbledela sećanja na ono što se zbivalo pre potopa. Preživeli pastiri i govedari inače nisu ni imali potpunije znanje o gradskim zajednicama, oni su čuli samo za imena najmoćnijih i najslavnijih ljudi koji su bili najzaslužniji za stvaranje i održavanje tih civilizacija (Tim., 22e, 23a; Kritija, 110a).

U dugim vremenskim razmacima katastrofe se ponavljaju i »kao nekakva bolest obrušava se nebeski talas, ostavljajući u životu samo nepismene i neobrazovane« (tj. one koji žive po planinama).¹² Ova Platonova teorija o periodičnim katastrofama očigledno nije važila za egipatsku civilizaciju. Ova je civilizacija, naime, kao i druge, razvijena u primorskom pojasu i u pojasu oko velike reke Nila. Kako se, onda, moglo

¹² Timaj, 23a.

dogoditi da ona tako dugo i neprekidno postoji? Sama zamisao o periodičnim katastrofalnim potopima mogla je proizići iz iskustvenog znanja o redovnim godišnjim poplavama, koje su u Egiptu nastajale izlivanjem Nila. Ove poplave činile su egipatsku zemlju plodnom i egipatsku civilizaciju mogućom. Mit o Deukalionovom potopu Platon je uzimao kao verodostojno, mada priprosto sročeno svedočanstvo o potopu koji se nekada davno stvarno dogodio. On nije znao da je slično svedočanstvo bilo zabeleženo u starozavetnim jevrejskim spisima u kojima je umesto Deukaliona potop nazvan po spasenom pravedniku Noju (*Post.*, 6).

No Platon je u svojim vizijama proteklog zemaljskog vremena otišao znatno dalje od spomenutih mitskih predanja: »vi se sećate samo jednog potopa na Zemlji, iako ih je ranije bilo mnogo« (*Tim.*, 23b). Tako je, navodno, govorio egipatski sveštenik, pripadnik civilizacije dugog i neprekidanog trajanja. Kako je bilo moguće tako dugo i neprekidno trajanje egipatske civilizacije, ako je potop — kao što mitovi govore — bio sveopšti i sveuništavajući? Platonu takvo pitanje nije promaklo i on je pokušao da za njega nađe neki kolikotoliko zadovoljavajući odgovor. Taj odgovor je morao, u jednoj važnoj tački, korigovati mitsko predanje: Deukalionov (Nojev) potop nije bio sveopšti. Egipat je ostao pošteđen, u toj zemlji voda ne dolazi odozgo, u Egiptu kiše ne padaju: »u ovoj zemlji ni tada (u vreme potopa) niti bilo kada vode na polja ne pritiču s visina, nego naprotiv sve izviru i nadolaze odozdo« (*Tim.*, 22e).

Prema toj Platonovoj pretpostavci, koja se razlikuje od svih hipoteza koje za objašnjenje izlivanja Nila spominje Herodot (II, 19—26), vode Nila prilikom poplava nadolaze iz same utrobe Zemlje.¹⁸ Imamo li u vidu da je podzemlje, prema rasprostranjenim verovanjima Helena, carstvo smrti — postaje jasno da je Platon i ovde egipatskom svešteniku pri-

¹⁸ Herodot piše: »O samoj prirodnoj reke Nila nisam mogao ništa doznati ni od (egipatskih) sveštenika niti od bilo koga drugog; a još kako bih rado hteo da saznam od njih zašto Nil raste počevši od letnje promene Sunčeva kretanja kroz čitavih sto dana i, kada je toliko vremena rastao, ponovo opada i povlači se u svoje korito, a tada do iduće letnje promene Sunčeva kretanja ostaje cele zime niskog vodostaja; ali kada sam se raspitivao kod njih kakvu Nil ima snagu, te čini sasvim suprotno od onoga što čine druge reke, niko mi od Egipćana ništa o tome nije mogao da kaže« (II, 19). Herodot ujedno napominje da sve hipoteze za objašnjenje periodičnih izlivanja Nila potiču od Helena (II, 20 i dalje). Upor. Herodot, *Istorija*, prevod M. Arsenića.

pisao ono što je sam mislio i verovao. U generalnom obliku, on je to svoje verovanje razvio u *Fedonu* (72b passim), dokazujući tezu da nastajanje i propadanje mora biti kružno, da život nastaje iz smrti i smrt iz života. Shodno tome, Platon nije mogao prihvatiti predanje o jednom jedinom i sveuništavajućem potopu, koji je uništio ceo ljudski rod, ostavljajući u životu samo jedan ljudski par. Jer, ako je bivanje po svojoj osnovnoj odredbi kružno, onda zašto je već bilo mnogo potopa i uništenja i zašto će ih uvek biti. Civilizacije se rađaju i umiru — to je opšta teza koju je Platon mogao prihvatiti i na osnovu onoga što se nalazilo u spisima presokrat-skih »fizičara«. Ali kako one nastaju i propadaju, koji su uzroci nastanka i propadanja uzornih država, šta se može znati o iščezlim civilizacijama — to su pitanja kojima je možda i nemoguće naći pouzdano istiniti odgovor.

Izvesno je da su takva pitanja bila Platonu bliska u pozno doba njegova života, te da se on suočavao s velikim teškoćama u traženju jednoznačnog i pouzdanog odgovora na njih. Deo tih teškoća on je eksplicitno predstavio na prvim stranama dijaloga *Kritija* (106a—108a). Najdublji koreni tih teškoća sežu u samu ljudsku prirodu, i zato se Platonov Timaj obraća Kosmosu — »bogu koji je nekada davno postao« — s molbom za oproštaj ako je šta o njemu neumesno rekao, ujedno i s molbom da smrtnim ljudima »podari znanje, najsavršeniji i najblagotvorniji lek među lekovima« (*Krit.*, 106ab). Ostavimo sada po strani pitanje o tome šta je znanje, koje je Platon posebno problematizovao u dijalogu *Theajtet*. Ovde (u *Kritiji*) taj problem se dodiruje uzgredno i alegorijski.

Najkraće rečeno, izlazi da je put do znanja u prirodnim naukama lakši nego u istorijskim naukama. Ovo zbog toga što je u prvima reč o večnim bogovima i njihovim delima, a u drugima — o ljudima i njihovim delima. Trebalo bi u oba slučaja da ljudsko znanje preslikava (podražava, imitira) ono što jest, trebalo bi, dakle, da ono govori o onome što jeste da jeste i o onome što nije da nije. Ali kako do toga cilja dospeti u istorijskim naukama, kada je stanje koje one hoće da opišu na neki način već iščezlo?

Tu su na raspolaganju predanja, nejasna i oskudna sećanja na davno prošla vremena — data u mitovima. Po pravilu, ta sećanja su zagonetna i pesnički dekorisana, gotovo isto kao i reči proročišta. Platon se delom trudio da te zagonetke reši, a delom je i sam pisao zagonetno i alegorijski. U *Zakonima*, koje je pisao nekako u isto doba kada i *Timaja* i *Kritiju*, pre-

danje o Atlantidi se uopšte ne spominje. Ali u III knjizi Zakona vidno je njegovo nastojanje da pesnička predanja, posebno ona Homerova, protumači i prevede u istoriju, u znanje o davno prošlim događajima. Tu se događaj koji se u predanju naziva Deukalionov potop posmatra kao stvarni događaj i prekretnica u životu ljudi.

Tu se, verovatno, primaju stari govori (hoi palaioi logoi) o tome »da su ljudi već mnogo puta propadali od poplava, bolesti i mnogih drugih nevolja, pri čemu je ostajao u životu tek neznatan deo ljudskog roda« (Leg., 677a). Uz to, ponavljaju se gotovo doslovno reči »egipatskog sveštenika« iz Timaja, »da su oni koji su tada izbegli propast verovatno bili neki brđani — pastiri, sačuvani na vrhovima planina kao slabe iskre za obnovu ljudskog roda« (id., 677b). Ponavlja se da su gradovi (gradske države) u takvim katastrofama potpuno iščezavali sa lica zemlje, da su sa njima iščezavale i sve državničke, zanatske i druge veštine, posebno ona koja je obuhvatala upotrebu ruda, dolaženja do metala, izradu alata i oružja. Iščezavale su i državne zajednice i ljudi su živeli jedino u izolovanim porodičnim i plemenskim zajednicama — poput Homerovih kiklopa (cf. Leg., 680b).

Na osnovu svega toga što je tu rečeno, moglo bi se zaključiti da su prirodne katastrofe, izazvane vatrom i vodom, prvi uzroci propasti država. Ali takav zaključak Platon izričito odbacuje. On kaže: »kraljevska ili bilo koja druga vlast nikada ne propada krivicom nekog drugog, nego uvek sopstvenom krivicom« (Leg., 683e). Ko su ti »drugi« kojima se katkad pripisuje krivica za propast neke države ili civilizacije? Druge države? — Ne. Jer Platonova pripovest o ratu Atlantide protiv država sa ove strane Heraklovih stubova i pobeđi atenske države u tom ratu upravo je — između ostalog — imala da pokaže kako i malobrojna, ali dobro uređena, država može da se odbrani od napada znatno brojnije, ali loše uređene i vođene, sile.¹⁴ S druge strane, bogovi i prirodne katastrofe, istina, razaraju gradove i države (u dugim vremenskim razmacima), ali Platon je — zajedno sa mnogim drugim ljudima njegovog i prethodnog vremena — verovao da tim katastrofama uvek prethodi neizlečiva i nezadrživa moralna

korupcija ljudi i njihovih državnih zajednica. U Zakonima (III knjiga) on je dokazivao da su primitivna društva brdskih pastira — s obzirom na materijalne uslove svoga života — znatno manje iskvarena od potpuno razvijenih gradskih zajednica.

Bogovi u principu ne mogu biti krivci za propast ljudskih država — to je temeljna teza Platonove teodiceje. Zlo nikada ne dolazi od bogova, ono se začinje i razvija u ljudskim dušama, pretežno kao moralno zlo, kao greh. Znatno kasnije Lajbnicovo viđenje, osim moralnog, još i fizičkog i metafizičkog zla — u Platona — ne postoji eksplicitno, nego samo u nagoveštajima. Jedan takav nagoveštaj je onaj u Timaju, gde se kaže da su ljudsku prirodu — izuzimajući njen vrhunsko božanski umni deo — oblikovala niža božanstva. Stoga u ljudskoj prirodi, osim vrhunski božanskog (umnog), postoji i ono titansko i demensko. U Kritiji (pri kraju) »božanski udeo« u ljudskoj prirodi direktno je suprotstavljen onom čisto »ljudskom«, prvi kao ono što održava u punoj snazi državu, drugi kao ono što je podložno postepenju ali neizbežnoj korupciji. »Kada božanski udeo izgubi snagu, zbog čestog mešanja sa moćnim ljudskim delom«, nagovešten je početak dekadencije; od tada pa nadalje sve do potpune propasti, ono što je lepo i dobro ljudima izgleda kao ružno i rđavo, i oni sve više postaju nesposobni da procene šta je to istinski srećan život (Krit., 121ab).

Postoji, međutim, suštinska protivrečnost u Platonovom razjašnjavanju nastanka i razvoja država. Na jedan način, on vidi nastanak i razvoj država kao dugotrajan uzlazni proces, koji započinje u brdskim predelima uvećavanjem i udruživanjem stočarskih porodica, koje postepeno prelaze na zemljoradnju i ustaljeni život po gradovima. Ceo taj uzlazni proces, uključujući izgradnju, širenje i utvrđivanje gradova, kao i usavršavanje političkih ustanova — Platon vidi kao veoma dugotrajan proces koji započinje u vremenu posle velikih prirodnih katastrofa.¹⁵ Saglasno toj pretpostavci, on tvrdi da dugo vreme posle tih katastrofa ljudi žive ne osećajući potrebu za zakonodavcima, bez uobičajenog zakonodavstva, uređujući svoj život po navikama i po tzv. očinskim običajima (Leg., 680a).

Na drugi način, Platon govori o tome da državna uređenja potiču direktno od bogova, da su ona od samog po-

¹⁴ Istorijsku osnovu za takvo uverenje Platon je imao u porazima persijske vojske prilikom njenih pohoda na Heladu u V veku st. ere, te u veličanstvenim pobedama Atenjana i Spartanaca nad znatno brojnijom persijskom vojnom silom.

¹⁵ Cf. Zakoni, III, 680a i dalje.

četka i još dugo posle toga savršena i postojana, sve dok se „božanski udeo“ u ljudskoj prirodi održava u snazi i dominaciji. Shodno tome, istorija državnih uređenja i civilizacija neizbežno ide putem dekadencije od savršenih izvornih oblika. To gledišta naći ćemo u mnogim Platonovim dijalozima, a u posebno razvijenom obliku naći ćemo ga u *Kritiji* i *Timaju*. Začudo, naći ćemo ga i u *Zakonima* naporedo sa onim prvim gledištem. Tu se, između ostalog, kaže da je »Neizmerno i neizrecivo mnogo vremena prošlo otkako postoje državne zajednice« (*Leg.*, 676b). Na sličan način, kao u *Kritiji*, Platon i u *Zakonima* govori o bogovima kao začetnicima zakonodavstva pojedinih država: na Kritu, zakonodavac je Zevs; u Lakedemonu — Apolon (*Leg.*, I, 624a). U *Timaju* i *Kritiji* nalazimo da je Posejdon zakonodavac Atlantide, dok se Ateni i Hefajstu pripisuje ustanovljenje atenske države; uz to, Ateni (čije je egipatsko ime Neith) pripisuje se osnivanje saiske države u Egiptu (*Tim.*, 21e).

Ovo bi se možda moglo tumačiti kao uverenje da je svaka civilizacija — modernim jezikom rečeno — oblikovana nekom religijom, ali sam Platon o tome ne kaže ništa eksplicitno. U početku *Zakona* i u *Kritiji* (109b) nalazimo tvrdnju koja na to upućuju: bogovi su među sobom podelili celu zemlju, svaki je prema svojim sposobnostima i sklonostima dobio ono mesto na zemlji i one ljude koji mu pripadaju, nije među njima bilo svađe i borbe oko poseda (kao što govore stari pesnici). Svaki narod je, prema tome, dobio svog božanskog zaštitnika, a sklonosti i sposobnosti ovoga prenosi su se na njegov narod, na njegove običaje i zakone. Atički narod dobio je svoje božanske zaštitnike i zakonodavce u Ateni i Hefajstu. Otuda je taj narod od davnina ispoljavao naklonost prema mudrosti i zanatima, a u ratnoj veštini jedva da je imao dostojnog takmaka.

To gledište se nekako i može usaglasiti sa onim koje je Timaj saopštio u istoimenom Platonovom dijalogu. Jer, ako je — kao što tvrdi Timaj — Demijurg uz pomoć »nižih bogova« sačinio ljudska bića od raznih elemenata i ako ih je oživeo ugrađujući im dušu u telo, onda su ljudska bića (grupisana u zajednice i nastanjena u raznim oblastima zemljinog prostiranja) mogla biti raspodeljena kao posedi različitim bogovima. Ali i u *Timaju* (23e) u *Kritiji* (109d) saopštava se još jedno gledište, nesaglasno sa onim o »stvaranju ljudi«. Tu se kaže da je seme za Atenjane uzeto od Geje i Hefajsta (*Tim.*, 23e), te da su Atenjani »autohtoni« — samonikli iz

atičke zemlje. Verovanje da su stanovnici Atike autohtoni bilo je, po svemu sudeći, već učvršćeno kod starih i Platon ga je samo prihvatio od drugih.¹⁶ I tvrdnja o poreklu Atlantidana ne slaže se sa onim što je govorio Timaj. Jer, »ostrvo Atlantidu dobio je Posejdon i nastanio ga svojim potomcima, koje mu smrtna žena rodi u jednom kraju ostrva« (*Krit.*, 113c). Prema tome, Atlantidani su, barem upola, rođeni potomci jednog boga, te kao takvi nisu ni »autohtoni« niti su nastali onako kako je Timaj govorio da su svi ljudi nastali.

4. Opis prepotopske Atike i Atlantide

U *Zakonima* Platon je predstavio veliki potop (kataklysmós) kao potpuni prekid u istorijskom toku, kao uništenje svega što su ljudi pre toga izumeli i otkrili: tada su uništena sva oruđa i sve vredno što je u državničkom umenju bilo otkriveno, kao i sve što je u bilo kojoj drugoj mudrosti ranije postignuto (*Leg.*, III, 677a i dalje). A bilo je, prema tom prikazu, postignuto mnogo: praktično, sve što je vredno bilo je u prepotopskim vremenima otkriveno. Da se veliki potop nije dogodio i da je sve ostalo onako kako je pre njega bilo, teško bi se moglo išta novo pronaći (*Leg.*, 677c). Preživeli su morali početi sve iznova. I prošlo je veoma mnogo vremena do ponovnog pronalaženja onog što je ranije već bilo otkriveno: »tek je hiljadu ili dvaput toliko godina prošlo otkako je nešto od toga (ranije poznatog) ponovo otkrio (pokazao, razjasnio) Dajdal, nešto Orfej, nešto Palamed, u onome što se odnosi na muziku Marsija i Olimp, a u onome što se odnosi na liru Amfion...« (*Leg.*, 677d)

Ostavimo li po strani ovde nagoveštenu tezu (čije je poreklo u sofističkoj prosvetljenosti) da civilizacija nije dar bogova nego posledica ljudskih tehničkih i drugih izuma, moramo se pozabaviti drugim implikacijama iz III knjige *Zakona*. Prvo, na navedenim mestima iz *Zakona* uočljivo je Platonovo viđenje nastajanja i vraćanja istog, koje se zbiva u dugim vremenskim razmacima, sa prekretnicama koje označavaju kraj prethodne i početak naredne epohe. Ove prekretnice

¹⁶ To verovanje je, pre Platona, eksplicitno saopštio Tukidid: »Atiku su od davnina uvek nastanjivali isti ljudi« (*Peloponeski rat*, I, 2). Drugim rečima, time se tvrdi da se Atenjani (odnosno Jonjani) nikuda nisu doselili u Grčku.

ujedno izazivaju potpuni prekid u ljudskom sećanju na ono što je bilo pre kataklizma: u sećanju ne ostaje ništa od ranije države, državnog uređenja i zakonodavstva (*Leg.*, 678a). Drugo, tu vidimo Platonov pokušaj da odredi početke one civilizacijske epohe u kojoj je sam živio: počeci se datiraju hiljadu ili dve hiljade godina pre Platonovog vremena (računajući i kulturu na Kritu, nama poznatu kao najstariju u helenskom području). Treće, mi vidimo da su poetsko-mitska predanja (ponajviše ona koja potiču od Homera) glavni Platonovi izvori obaveštenja o počecima helenske civilizacije, ali nam ostaje nepoznato kako je on dolazio do procena njene starosti.

Ovde komentarisani tekstovi iz III knjige *Zakona* pisani su tako kao da je pisac držao u rezervi svoju pri-povest o Ateni i Atlantidi iz prethodnog velikog istorijskog perioda. O tom periodu se u *Zakonima* ne govori ništa, osim što se saopštavaju pretpostavke kojima se takav period podrazumeva. Te pretpostavke, uzete zajedno sa onima iz *Timaja* i *Kritije*, sačinjavaju okosnicu ili osnovne konture svojevršne metafizike istorije. Ako je Platon te konture gradio s punim uverenjem i ako ih je uzimao krajnje ozbiljno i sasvim izvan okvira puke upotrebe pesničke slobode, a nema jakih razloga da se pretpostavi suprotno, onda je on Atlantidu i njoj savremenu Atenu morao izmisliti, ako i nisu postojale. Drugačije, rečeno, Platon je — na osnovi svoje, nazovimo je tako, metafizike istorije — morao da gradi empiričku sliku iščezlih država. On je svojim čitaocima jasno stavio do znanja da ovu »iščezlost« misli kao dvostruku: kao fizičko uništenje i nestajanje sa lica zemlje, kao nestajanje iz sećanja i prema tome iz ljudskog znanja.

Platon nije mogao u helenskom mitsko-poetskom predanju da nađe nešto što bi svedočilo o prethodnom velikom periodu istorije. Otuda njegova tvrdnja da Heleni nemaju nikakav uvid u starine — *tá palaiá* (*Tim.*, 22a), da u sećanju onih koji su preživeli veliki potop nije ostalo ništa od ranije države, državnog uređenja i zakonodavstva (*Leg.*, 678a). Ponešto je ipak probijalo zid zaborava: u predanju su sačuvana imena Tezejevih predaka. Platon pominje četiri imena tih predaka: Kekrop, Erehtej, Erihtonije, Erisihton (*Krit.*, 110ab). Ta i druga imena on je jedino našao u helenskom predanju kao imena najstarijih kraljeva i htonskih heroja. Može se pretpostaviti da ih je našao u njihovom prirodnom mitskom kontekstu, ali da je kontekst odbacio kao oskudan, nejasan i

protivrečan. Za to je imao tumačenje koje mu je izgledalo uverljivo: imena su sačuvana, a dela su pala u zaborav zbog propasti onih koji su poznavali ta dela i zbog dužine proteklog vremena; jer, uvek je preživljavao nepismen narod nastanjen na planinama (*Krit.*, 109d).

Tvrdnja da je predanje o Atlantidi sačuvano u Egiptu, po svemu sudeći, čisti je plod Platonove literarne imaginacije. Nijedan drugi stari pisac, osim Platona, čak ni u nago-veštajima ne daje nikakav izveštaj o tome. Herodot vrlo podrobno izveštava o svom boravku u Saisu i o tome šta je tamo video i čuo; on, takođe, govori o Solonu, ali u njegovim kazivanjima nema ni traga o Solonovom pripremanju da napiše poemu o prastarj Ateni i Atlantidi i o nekom ratu koji je između njih vođen. Ovo, razume se, ne dokazuje da Atlantida nije postojala i da je i ona čisti plod Platonove imaginacije, nego samo dovodi u potpuno osnovanu sumnju dokumentarnu vrednost Platonovog pozivanja na Solona. Uostalom, da Homer nije spevao *Ilijadu* i *Odiseju*, mi ne bismo znali da je Troja uopšte postojala, niti da je trojanski rat vođen.

Šta su, onda, mogla biti polazna obaveštenja za Platonov opis Atlantide? — Najverovatnije opet samo imena, od kojih odsudnu ulogu imaju dva: naziv *Atlas* za planinu u severozapadnoj Africi, i naziv *Gadejrijska zemlja* za jednu oblast u blizini Heraklovih stubova (*Krit.*, 114a-c). Uz to, mora biti da je Platon od retkih i smelih moreplovaca čuo nešto o muljevitom moru s one strane Heraklovih stubova i o otežanoj plovidbi tim »muljevitim morem« (*Tim.*, 25d). Moguće je da je u tim pričama neustrašivih moreplovaca bilo govora i o kontinentu koji se nalazi s one strane »atlantskog mora«, kao i o mnogobrojnim ostrvima u tom moru. Na svaki način izlazi da takve priče moreplovaca, ako su i postojale, niko osim Platona nije uzimao previše ozbiljno.

S druge strane, homerski spevovi su govorili o slavnoj prošlosti, o gradovima koji — u Platonovo vreme i ranije dokle je sećanje dopiralo — više nisu postojali u vidljivim tragovima. Šta se dogodilo sa tim nekadašnjim slavnim i moćnim gradovima? Zašto istorijsko sećanje ima tako duge prekide? Uzročnike tome Platon je tražio u velikim prirodnim katastrofama. Te katastrofe je uvek preživljavao nepismen narod nastanjen na planinama. A ti ljudi su čuli samo za imena gospodara u ravnici, dok su o njihovim delima znali tek veoma malo (*Krit.*, 109d). Sećanje na davno prošla vremena delimično se obnavlja u mitovima, ali »pripovedanje mitova i is-

traživanje starine ulaze u gradove zajedno sa dokolicom, kad god se može opaziti da su kod nekih zadovoljene osnovne životne potrebe, pre ne« (*Krit.*, 110a).¹⁷

»Istraživanje« ispravlja i dopunjava mitsko predanje. Suština do koje »istraživanje« treba da dopre uvek je ista, pa je i predanje koje se slaže sa istraživanjima — istinito predanje. U ovom slučaju reč je o Solonovom predanju, koje se poziva na egipatske zapise. To predanje, zajedno s njegovim izvorom, Platon je mogao jednostavno izmisliti. Ono je moglo imati samo retoričku (ubeđivačku) snagu, ne i dijalektičku (dokazivačku). Ili na drugi način, Solonovo predanje moglo je, u ovom slučaju, da iskaže u živim slikama ono što je istraživanjem otkriveno u razumljivim suštinama. Modernim jezikom rečeno: empirijsko je samo slikovito-opažajna strana onog suštinskog do kojeg se može dospeti samo uvidom, raz-um-eva-njem, skupljanjem empirijskih rasutosti u istosti. Ako se sve to odnosi na državu, ova se može istraživanjem zamisliti u svom vrhunski mogućem identitetu, kao ono najbolje što u ljudskom zajedništvu može biti.

Za Platona, to »najbolje« nije rezultat ljudske imaginacije i kreacije, nego rezultat istraživanja koje se okončava uvidom da boljeg ne može biti i mislećim pristankom uz to »najbolje«. Stvar je imaginacije i kreacije kako će se taj uvid predstaviti, kako će se on dočarati, da izgleda živ. Ovo Platon ne čini iz retoričkih pobuda, da bi čitaocu pridobio za neko svoje viđenje najboljeg državnog uređenja. On je pretpostavljao da je takvo državno uređenje postojalo i da opet može postojati, čak i ako njegovi sagovornici i čitaoci ne prihvate njegove razloge, ili način na koji je on sročio »istinito predanje« o najboljoj državi.

Tu je reč o meta-fizičkoj ili čisto teorijskoj osnovi koja, prema Platonovoj pretpostavci, pripada domenu večnog i »božanskog«, domenu koji je simbolički predstavljen Ateninom mudrošću i Hefajstovom radinošću, domenu u kojem bivstvuje

¹⁷ Platon uime ujedno daje indirektan odgovor na pitanje šta su mitovi? — To su slaba i primitivnom imaginacijom oblikovana sećanja na događaje iz pradaвне prošlosti. Uz pomoć tih sećanja i zapisa (ukoliko postoje) može se doći do verodostojnog prikaza pradaвnih događaja. »Istraživanje starina« Platon je očigledno zamišljao kao značajnu dopunu »pripovedanja o starini«. Tu dopunu on gradi ispravljanjem mitskog predanja. Predanja o praiskonskom rađanju kosmosa Platon je ispravio i dopunio u *Timaju*. Predanja o praiskonskim događajima vezanim za ljudski rod nameravao je da ispravi i dopuni u *Kritiji*, započevajući taj poduhvat već uvodnim delom *Timaja*.

ono što je uvek isto. A to se u smrtnih ljudi, shodno prirodi smrtnoga, ispoljava vazda različito, pa i ono što je najbolje i najrodnije večnom i »božanskom« ne može se u ljudi večno održati, iako se može večno obnavljati. U toj mogućnosti večnog obnavljanja nalazio je Platon osnovu za poučavalačko delovanje svojih literarnih kazivanja. Ljudi moraju nekako otkriti svoj put prema dobru. O tome impresivno govori Platonova alegorija o pećini u početku VII knjige *Države*. »U svakom slučaju, meni izgleda jasno da je u području saznatljivog ideja dobra ono poslednje i da je tek s mukom možemo sagledati. Ali kada se ona jednom sagleda, tada iz samog rasuđivanja sledi da je ona uzrok svemu što je ispravno i lepo, da je u području vidljivog rodila svetlost i gospodara svetlosti, a da je u području unnog ona sama gospodarica koja daje istinu i um; onaj ko želi da u svome ličnom i javnom životu dela razumno, treba svoj pogled na nju da upravlja« (*Rep.*, 517bc).

Iskazana maksima ljudskog delanja mora važiti i za govor o državi: to mora biti govor o najboljoj državi, zapravo o samoj usiji države, bilo da se ova otkriva u svom večnom bilo u svom vremenitom biću. Shodno tome, »Solonovo predanje« iz *Timaja* i *Kritije* biva stavljeno u punu saglasnost sa samom usijom države koju je Sokrat otkrio istraživanjem. Nas, razumljivo, zanima pitanje da li je Platon uistinu otkrio usiju najbolje države i da li je ono što je napisao o Atlantidi istinito? Spremni smo da i o jednom i o drugom izrazimo mnoge rezerve. I Platon je na razne načine to činio: »bog zna da li je to što ja nagađam istinito« (*Rep.*, VII, 517b). Na toj bitnoj rezervi se moramo zaustaviti, mada je Platon ustvrdio i to da je Solonovo predanje »potpuno istinito« (*Tim.*, 20d), pri čemu bi ovo »potpuno« moralo da znači — u svim pojedinostima i u celini. Uostalom, u samom tekstu *Timaja* i *Kritije* stavljene su ograde koje omekšavaju tu tvrdnu formulu o »potpunoj istinitosti«. Rečeno je da je Timaj besedio kao »pesnik« i nagovešteno je da će i Kritija istupati u istom svojstvu (*Krit.*, 108b). Takođe je rečeno da su njihove besede »u izvesnom smislu podražavanje i preslikavanje« (*id.*, 107b), što u sebi sadrži savim određene teškoće na putu postizanja »potpune istinitosti«. Uz to ide i nepouzdanost ljudskog sećanja (*Krit.*, 108d).

Karakteristično je Kritijino nastojanje da svoja sećanja uskladi sa rezultatima Sokratovog istraživanja usije najbolje države. Pri tom je uočljivo da to što Kritija govori nije uvek reč predanja, nego reč Kritijinog (Platonovog) tumačenja poje-

dinih elemenata predanja. Na primer, običaj da se boginja Atena u slikama i skulpturama predstavlja kao žena pod oružjem. Platon taj običaj tumači kao svedočanstvo da su u iskonskoj atenskoj državi u ratu učestvovali i žene a ne samo muškarci. Time se ujedno potvrđuje 6. Sokratova teza o najbolje uređenoj državi (*Krit.*, 110c; *Tim.*, 18c). Podrazumeva se da ustav najbolje uređene države direktno proishodi iz božanske (Atenine) mudrosti.

Nadalje, u iskonskom vremenu atenske države Kritija nalaže »božanske ljude« (a to su oni koje je Atena odgajila iz semena Gaje i Hefajsta)¹⁸, pa im pripisuje u zaslugu što su éthnos ratnika izdvojili i državu uredili tako da, pored ovoga, u njoj žive i rade još i éthnos zanatlija i éthnos zemljoradnika. Svaki od tih »naroda« imao je svoje zasebno boravište i posebnu funkciju u iskonskoj atenskoj državi. Ratnici su imali sve što je neophodno za ishranu i obrazovanje, a kako nijedan od njih nije posedovao ništa zasebno, držali su zajedničkom svojinom sve što im je pripadalo. Oni nisu tražili od drugih građana ništa više od onoga što im je bilo potrebno za ishranu (*Krit.*, 110cd). Na taj način, Kritija potvrđuje prvu, drugu i petu Sokratovu tezu.¹⁹ Platonov Kritija, osim toga, pokazuje gde je koji éthnos stanovao u drevnoj Ateni, služeći se pri tom opisom Akropolja kao tačkom za orijentaciju (*Krit.*, 112b).

O »mudroljubivosti« ratničkog plemena i njegovoj opređenosti za saznanje onog što je večito (treća Sokratova teza iz *Timaja*), Kritija ne govori posebno, mada bi se tako nešto moglo izvesti iz onoga što je Kritija rekao o autohtonosti drevnog atenskog ratničkog plemena i o ulozi i kvalitetima boginje Atene, zaštitnice i osnivača drevne atenske države. Kritija, takođe, nije direktno potvrdio sedmu Sokratovu tezu koja govori o zajednici žena i dece, niti je govorio o žrebu kojim vladari i vladarke potajno udešavaju da se u državi najviše razmnožavaju najbolji (osma Sokratova teza). I deveta (poslednja)

¹⁸ *Tim.*, 23e.

¹⁹ Videti 2. odeljak ove studije.

Upotreba reči éthnos (narod, pleme) indirektno otkriva, zajedno sa onim što se danas zna o državama tzv. mikenske civilizacije i o državnom uređenju Sparte, da je Platon odnekuda poznavao uređenje najstarijih država na tlu Grčke. To uređenje je unekoliko moglo da bude nalik na kastinsko. Uređenje Sparte moglo je nastati iz gospodarećeg položaja osvajačkog »ratničkog naroda« (éthnos-a), koji je uspeo da pokori starosedelački »zemljoradnički narod« i da ovome priključi »éthnos zanatlija«. Vremenom, éthnos je — usvajanjem jezika i kulture osvajača postao »stalež«.

Sokratova teza ostala je nepotvrđena i bez dodatnih razjašnjenja koja bi umanjila njenu krajnju maglovitost. Ostalo je, naime, nejasno kako se odabiraju »deca dobrih« i kako je moguće tu decu razlikovati od »dece rđavih«. Da li su deca ratnika »deca dobrih«? Ili se o »rđavim« i »dobrim« govorilo samo u okviru pojedinačnih mana i vrlina? Uopšte, ova pitanja ukazuju na najtamnije strane Platonove političke filozofije.

Sokratove teze o najboljoj državi nisu niukakvom direktnom odnosu sa onim što je Platon napisao o državnom uređenju na Atlantidi. Jedino je nagovešteno da je i u tom državnom uređenju postojala klasna segregacija. Ako je u opisu drevne atenske države sećanje na tzv. mikensku civilizaciju moglo imati nekog udela, onda je za opis državnog uređenja na ostrvu Atlantidi moglo poslužiti sećanje na tzv. kritsku civilizaciju. I u prvom i drugom slučaju, Platon je mogao raspolagati samo oslabljenim sećanjem na civilizacije koje su davno pre njegovog vremena iščezle i to naglo — po svemu što se o njima, na osnovu arheoloških nalaza, danas zna. Ali u Platonovom vremenu nije bilo nikakve arheologije u današnjem smislu te reči. Analogija sa kritskom civilizacijom građena je, kako se čini, pre svega na tome što je i kritska i pretpostavljena atlantska civilizacija bila razvijena na ostrvu. Platon je, međutim, posebno naglasio veliku nesrazmeru u veličini ta dva ostrva. Da se i ne govori o tome da je Atlantida potonula, a Krit je još tu, niti o jasno predočenoj lokalizaciji Atlantide u Atlantskom okeanu — sa one strane Heraklovih stubova. Drugi element spomenute analogije mogao bi se naći u obredima vezanim za žrtvovanje bika. Treći, u opisanoj raskoši svetilišta i dvorca na Atlantidi. Mogućnosti analogije tu i prestaju, sve ostalo je različito.

Ustanovljenje države na Atlantidi Platon je pripisao Posejdonu. Taj bog je sa smrtnom ženom Klejto izrodio vladalačku lozu na Atlantidi. Atlantska dinastija imala je, shodno tome, obeležje herojske dinastije. Gotovo i sve drugo što je Platon napisao o ustrojstvu atlantske imperije ima obeležje čudesnog. Posejdon je sa Klejto izrodio deset sinova ili pet bliznanaca. Najstariji sin dobio je ime Atlas; on je vladao nad ostalom braćom, koji su opet imali svoja provincijska kraljevstva, na Atlantidi i drugim ostrvima u Atlantskom okeanu (*Krit.*, 114a i dalje). I u potonjim generacijama atlantskom imperijom upravljalo je deset kraljeva: potomci Atlanta i njegovog brata blizanca na Atlantidi, potomci ostalih na drugim ostrvima. Posejdon je sam utvrdio i prostorno uredio svoje »sveto ostrvo«, i to kao dar

svojoj smrtnoj ženi Klejto i njenom potomstvu. Začudo, on je to utvrđivanje i uređivanje ostrva izveo na geometrijski način.

Prema Kritijinom opisu, ostrvo Atlantida — gledano u celi — bilo je pretežno planinsko, bogato rudama, šumom, pašnjacima i vodom, naseljeno raznovrsnom faunom (Krit., 114e i dalje). Opis pominje prostranu ravnicu u obliku četvorougla koja je u svom zaleđu imala planine a bila je otvorena prema moru, zauzimajući — kako se čini — južni i jugozapadni deo ostrva. Prema dimenzijama, koje Platon navodi, ta ravnica je imala površinu od oko dvesta hiljada kvadratnih kilometara (oko 4/5 površine Jugoslavije). Posejdon je u jednom delu te ravnice uredio, za svoju smrtnu izabranicu Klejto, veoma utvrđeno stanište kružnog oblika. Na središnjoj uzvišici (akropolis) odredio je mesto za njen dom. Oko te uzvišice (akropolja) iskopao je kružni kanal, potom na određenoj udaljenosti još jedan malo širi, najzad na većoj udaljenosti i treći najširi kružni kanal. Na osnovu Platonovog opisa stvaramo sliku tog utvrđenog staništa: velika kružna površina sa kružnim akropoljom u središtu, a oko ovoga koncentrično i naizmenično poredana tri vodena i dva kopnena prstena. Ti prsteni su, idući od središta prema periferiji, sve širi. Poslednji je najširi kružni kanal, ispunjen morskom vodom, kao i druga dva unutrašnja kružna kanala. Izvan ovog utvrđenog staništa prostirala se napred spomenuta ravnica sa planinama u svom severnom zaleđu.

Platon je pretpostavio da je takvu grandioznu izgradnju mogao izvesti jedino bog — Posejdon, kome to (kao bogu) nije bilo teško (Krit., 113e). Toj iskonskoj gradnji morala je pripadati i gradnja pravolinijskog kanala, koji je kružne kanale povezivao s morem. Većma razudenu i praktično-korisnu mrežu kanala u ravnici vremenom su izgradili potomci Posejdona i Klejto, odnosno podanici njihovog velikog kraljevstva. Njima, takođe, pripada i vremenom stalno uvećavano ukrašavanje iskonskih građevina: izgradnja zidova obloženih bronzom i nekom crvenkastom legurom koju je Platon nazvao »oreihalk«, (»brđanski bakar«). U opisu se pominju hramovi, kraljevske palate, pristaništa, dokovi za popravku brodova, putevi i mostovi (Krit., 115c). Svaki kralj je, kaže se, primajući palatu od svog prethodnika dodavao nove ukrase onim postojećim. Bilo je tu mnogo zlatnih ukrasa, raznobojnog kamenja, blistavog oreihalka, a u središnjem krugu je sagrađen Posejdonov hram ogromnih razmera. »Taj hram je u svom izgledu imao nečeg varvarskog« (Krit., 116d).

U Platonovom opisu prestonog grada na Atlantidi prepoznamo ponešto od toga što se u njegovom vremenu moglo videti u svetišlima (Olimpiji, Delfima) i na akropolama helenskih gradskih republika, ali bez teatra i sa dodatkom čudesnih vodenih i kopnenih pojaseva, spojenih sa geometrijski projektovanim mrežom kanala za plovidbu i navodnjavanje. Sliku baš takvog naselja Platon nigde nije mogao videti; njegov opis nije prosta kopija već viđenog, nego je maštovito izveden projekt jednog grada prilično udaljenog od mora i smeštenog u ogromnoj ravnici, u kojoj nema velikih reka ali koja ipak obiluje vodom. Taj Platonov projekt majstorski koristi sve pogodnosti tla i zaleđa bogatog mineralima, raznovrsnom florom i faunom. Ako Atlantida nije postojala, ako ono što kao ostrvo nije moglo izgledati tako kao što je u Kritiji predstavljeno, sasvim je sigurno da je Platon u tom spisu otkrio svoju izvanrednu sposobnost za urbano prostorno planiranje, ujedno pokazujući i svoju takođe izvanrednu sposobnost za organizaciju privređivanja u jednoj velikoj državi.

Ovome možemo dodati i njegovu prilično podrobno izvedenu viziju političke organizacije jedne velike imperije, sa njenom metropolom i njenim provincijama, organizacijom vojske i mornarice, teritorijalnom podelom i organizacijom uprave. Ostavimo li po strani pitanje o tome da li je Atlantida stvarno postojala, otkrićemo da se dijalog *Kritija* može čitati i kao delo svojevrzne političke filozofije. Osnovu političkog uređenja u hipotetičkoj Atlantskoj imperiji Platon je oblikovao kao strogi patrijarhalni kult. Posejdon-otac ostavio je svojim potomcima u nasleđe neku vrstu ustava, čiji tekst je urezan na stubu glavnog svetišta na akropolju. To je ustav u obliku testamenta. Svaki od deset kraljeva bio je, prema tom testamentu, suveren na svom posedu, nasleđenom od predaka (tj. od Posejdonovih sinova). Taj posed se nije mogao povećavati na račun poseda drugih. Imperija je konstituisana kao neka vrsta federacije ili čak konfederacije, čije su jedinice bile povezane zajedničkim kultom oca i, shodno tome, na brižljivo održavanom kulturnom bratstvu kraljeva.

Platon govori o skupštini kraljeva koja je sazivana (prema testamentu) naizmenično svake pete odnosno svake šeste godine, i to zbog obaveze da se jednako poštuju i neparni i parni brojevi. Skupština je morala imati delom obredni a delom praktični karakter. Obredni čin skupštine sastojao se iz zajedničkih molitvi, u hvatanju kulturnog bika koje su kraljevi izvodili zajednički — bez upotrebe metalnog oružja — samo uz pomoć

toljaga i užadi, u žrtvovanju bika čija je krv morala poškopiti stub sa ugraviranim ustavom-testamentom. Svaki kralj je pritom morao da iz »kratera« (posebne obredne posude) popije ili proguta deo (thrombos) krvi žrtvenog bika (Krit., 119d i dalje). Ovaj poslednji čin rituala posebno je imao da osnaži izvorno bratstvo kraljeva, bratstvo po krvi. Kolektivno hvatanje žrtvenog bika obredno je potvrđivalo jedinstvo braće u delanju. A zabrana upotrebe metalnog oružja pri tom činu trebalo je da spreči ubijanje žrtvene životinje pre obrednog trenutka.

Sudeći prema Platonovom tekstu, ustav-testament je morao imati i jedan dodatak, koji je predviđao strašne kazne za one koji se usude da ga prekrše. Tom dodatku Platon daje naziv »zakletva« (*horkos*). I tekst »zakletve« morao je biti poškopljen krvlju žrtvene životinje, čime je — kako se čini — »zakletva« obredno oživljavana i njena obaveznost je produžavana do naredne skupštine kraljeva. Praktični deo kraljevske skupštine odvijao se posle ovog obrednog i obuhvatao je suđenja prekršiocima zavetnog ustava. O tome Platon nije naročito detaljno govorio. Jasno je jedino to da je u takvim prilikama neki od kraljeva morao biti optužen. Ne kaže se ništa o tome šta bi moglo nagnati prekršioca da dođe na skupštinu uprkos realnoj mogućnosti da na njoj izgubi život. Govori se samo o tome da je presudu morala izreći većina i da je svaka presuda morala biti ugravirana na zlatnu ploču, koja se ostavlja u svetilištu i čuva kao *memento*.

Nastanak Atlantske imperije i prastare Atenske države Platon smešta u iskonska vremena, u vremena kada su bogovi podelili Zemlju na posede tako da svaki od njih, ili u parovima (Atena—Hefajst), dobije po jedan da nad njime i njegovim stanovništvom gospodari i pruža mu zaštitu (Krit., 109b). On je sigurno imao u vidu veoma dugo trajanje tih iskonski ustanovljenih država, podrazumevajući da mitsko predanje i zapisi — ukoliko ih ima — čuvaju sećanje na njih. Ali, pisac *Timaja* i *Kritije* načinio je značajno razlikovanje između sudbine Atlantide i praiskonske države na Atičkom poluostrvu. Iako je za obe države napisao da su uništene jednom te istom prirodnom katastrofom u jednom danu i jednoj noći, taj događaj prikazao je tako da sudbina Atlantide njime bude zapečaćena. Nasuprot tome, Atenjani su nekako preživeli katastrofu i Platon ih je mogao označiti kao potomke onog »najlepšeg i najboljeg roda među ljudima«, »jer se nešto malo semena (od tog roda) zadržalo« i u Atenjanima iz So-

lonovog vremena (*Tim.*, 23b). O potomcima Atlantidana Platon nije rekao ništa: Atlantida je, ne ostavljajući za sobom ljudsko seme koje bi moglo na nekom drugom mestu nići, iščezla u morskim dubinama.

Platon je, dakle, nastojao da njegova Atlantska imperija ne ostavi za sobom nikakvog traga, kao da je baš hteo da je sagrađi dajući joj izgled teorijskog modela, koji pripada domenu mogućeg. Ovo »moguće« postaje toliko stvarnosno koliko mu njegov tvorac uspe da udahne izgled stvarno postojećeg. Nema sumnje, Platon je u svom poduhvatu dosegao najvišu tačku uspeha, mada se nikako ne može znati da li je taj uspeh bio motivisan ličnim uverenjem da je Atlantida nekada stvarno postojala. On je sačinio prikaz njene sudbine tako da ni skeptik ni lakovernik, u raspravi oko postojanja ili nepostojanja Atlantide, ne mogu definitivno podići svoj pobednički znamen. A i onaj koji bi se držao nekog srednjeg puta ne bi mogao reći ništa odlučno.

No u celoj stvari odluka o tome ne mora biti najvažnija. Ona se čak mora potisnuti da bi se uvidelo ostalo. U domen tog ostalog spada uviđanje da Platonov opis Atlantide ima obeležje višestruke projekcije: projektovano je političko ustrojstvo jedne ogromne imperije; njeno urbano, ekonomsko i vojno ustrojstvo, njena kulturna osnova, projektovan je izgled i sastav njenih zanatskih i umetničkih dela. S druge strane, prikaz geomorfoloških promena Atike ima obeležje rekonstrukcije negdašnjeg izgleda tog područja. Tu Platon nastupa kao geolog, te traga za empirički uverljivim i proverljivim objašnjenjima promena koje su na atičkom tlu nastupile. Ne smeta mu pri tom što ničim nije jasno razgraničio ono što govori njegov Kritija od onoga što je govorio egipatski sveštenik, na osnovu »svetih zapisa«. Kao da je u »zapisima« bio prikazan negdašnji izgled Atike i svih — Atenjanima, Platonovim savremenikima — dobro znanih mesta u njihovom gradu i okolini. Verodostojnost opisa Atlantide nije se, naravno, ni na koji način mogla proveriti.

Atlantida je stvorena kao zagonetna mogućnost i takva će i ostati. Njenu istorijsku sudbinu Platon je na jasan način okončao, ali svoj spis o tome ostavio je nedovršenim. Bilo da je to učinio s nekom namerom ili ne, učinio je najbolje što je mogao. Pokazao je, naime, da se istorija kosmosa uvek može predstaviti kao dovršena istorija ili teorija dovršenog, te da istorija ljudi uvek ostaje bitno nedovršena, čak i kada se dogodi da neka civilizacija iščezne bez traga. Pisanje *Kritije* Pla-

ton je okončao prekinutom rečenicom. Istorija se piše o nečemu što je dovršeno, ona ne može biti puka hronika. Pripovest koja na neki način čini istoriju trebalo bi da bude dovršena, a ovdje — u Kritiji — ona je naglo prekinuta, baš kao i život Atlantide. Kao da je pripovedanje u svemu podražavalo tok događaja.

5. Odjeci priče o Atlantidi

Ovde nije moguće, a možda nije ni potrebno, prikazati ogromno naraslu literaturu o Atlantidi. Platonova pri-povest stekla je, naročito u modernim vremenima, veliku popularnost. Moramo se zadovoljiti time da to samo konstatujemo i da ovde naznačimo glavne pravce koje literatura o Atlantidi sledi. Jedan ćemo nazvati popularno-prirodnjačkim, drugi arheološkim, a treći konstruktivno-utopijskim.

Popularno-prirodnjački napisi o Platonovoj Atlantidi najčešće prihvataju priču kao verodostojan izveštaj o prirodnoj katastrofi, koja je izazvala potonuće jednog ogromnog ostrva, a time i poplavu stravično rušilačke snage — kakva u potonjim vremenima nije zabeležena.²⁰ Tu se obično prihvata Platonova lokalizacija Atlantide, jednako kao i njegovo datovanje potonuća tog ostrva. Koriste se rezultati modernih istraživanja morskog dna naspram obale severozapadne Afrike i portugalske obale, shodno Platonovoj tvrdnji da se Atlantida nalazila »sa one strane Heraklovih stubova«, odnosno Gibraltarskog moreuza. Propast Atlantide se upoređuje sa prirodnim katastrofama (zemljotresima, vulkanskim erupcijama), koje su se dogodile u modernim vremenima i čije su razmere i posledice poznate. Od svega toga potpuno je izvesno da je Platon odnekuda znao, ili je samo naslućivao, da na drugoj strani Atlantskog okeana postoji kontinent (Severna i Južna Amerika), kao i za postojanje mnoštva ostrva u Atlantskom okeanu.

Arheološka istraživanja, međutim, do sada nisu potvrdila popularno-prirodnjačku interpretaciju Platonove priče. Bušenje tla na Azorskom grebenu u Atlantskom okeanu, u oblasti

²⁰ Videti, na primer, Oto Muk: *Alles über Atlantis, Düsseldorf* — Wien, 1976. Ova knjiga je na naš jezik prevedena pod naslovom *Tajna Atlantide*, izd. »Jugoslavija«—»Prosveta«, Beograd 1980.

koja bi trebalo da sadrži ostatke potonulog ostrva, nije dala očekivane rezultate. Negativni rezultati arheoloških istraživanja tog područja mogu se, doduše, pravdati samim razmerama i destruktivnom snagom katastrofe, ali pravdanje je samo uteha u nedostatku koliko-toliko pouzdanih indikatora.

Kombinovanim geološkim i arheološkim istraživanjima nisu pronađeni ostaci Platonove Atlantide, ali je nađeno nešto drugo, što je možda bila prava istorijska podloga Platonovoj priči. Reč je o katastrofalnoj vulkanskoj erupciji koja se završila eksplozijom vulkana na ostrvu Teri (Santorinu) oko 1500 godine stare ere. Arheološki nalazi koji govore o iščezloj civilizaciji ovde su se pokazali bogatim preko svih očekivanja. Dokazano je da je u stravičnoj eksploziji vulkana potonuo ovekći deo ostrva Tere i da su naselja na tom ostrvu prethodno bila zatrpana debelim slojem vulkanskog pepela. Takođe je dokazano da je taj lanac događaja na Teri morao imati razorne — iako znatno ublažene — posledice i za civilizaciju koja je u to vreme cvetala na Kritu.²¹

Ali Tera se nalazi u Sredozemnom moru, približno u središtu trougla čija temena sačinjavaju Knosos (na Kritu), Milet i Atina. To se nikako ne slaže sa Platonovom lokalizacijom Atlantide. Osim toga, eksplozija na Teri dogodila se oko hiljadu a ne devet hiljada godina pre Solonovog vremena. Najzad, Platon je napisao da je Atlantida »bila veća od Libije i Azije zajedno«, što je — uz sve korekcije Platonove pogrešne predstave o veličini »Libije« (Afrike) i Azije — ipak znatno veća površina od površine iščezlog dela Tere. Jasno je, dakle, da zagonetka Atlantide nije rešena arheološkim nalazima na Teri. Stoga se čini da se mora pretpostavljati: ili je Platonova priča u pogledu lokalizacije, datuma propasti i veličine Atlantide potpuno pogrešna, ili je ta priča u svojoj osnovi tačna, ali onda civilizacija čiji su ostaci nađeni na Teri nije ona koju je Platon opisao u *Timaju* i *Kritiji*.

Spomenute pretpostavke pripadaju domenu odlučivanja o tome da li i u kojoj meri Platonove istorijske reminiscencije imaju ili nemaju dokumentarnu vrednost. Taj domen, međutim, nije i ne mora biti jedini i najvažniji za čitanje Platonovih spisa i za promišljanje njihovih sadržaja. Od Aristotela pa naovamo ti spisi u znatnoj meri određuju tematsko područje filozofije, a neretko oni su uzimani za uzor koji se hoće

²¹ Vid. Džon Čedvik, *Mikenski svet*, prevod Ljaljane Crepajac, »Rad«, Beograd 1980.

oponašati. Ovde imamo priliku da Platona otkrijemo kao prvog pisca utopija. Naziv za ovo »nepostojeće mesto« smislio je Tomas Mor (1516. godine), ali samu zamisao o takvom mestu on je preuzeo od Platona.

Gledajući naturalistički, neki *predeo* ili neko *mesto* (*tópos*) može realno (tj. čulno) da postoji ili ne postoji; kao takvo, »mesto« može biti oblikovano, razoreno ili sasvim uništeno — tako da ga više niko ne može videti. Platonovo mišljenje »nepostojećeg mesta« kreće se, barem na prvi pogled, u okvirima tog naturalističkog horizonta, ali ono uveliko zalazi u područje ljudskog delanja, razumevajući to delanje na način koji u krajnjoj liniji proishodi iz mita o Sizifu. Taj način razumevanja ljudskog delanja ne pokazuje uzaludnost, nego ponavljanje, istrajnost na usponu do vrhunca i nužnost ponovnog započinjanja posle propasti onog vrhunskog. Udes najgorih ljudskih zajednica jeste u tome što nigde na njihovom vidiku i nema nečeg boljeg od onoga što u njima nekako istrajava; udes najboljih državnih uređenja jeste u tome što ne mogu večno podnositi ono što je najbolje.

Prikaz »nepostojećeg mesta«, na način koji je Platon inaugurisao, pokazuje se kao mišljenje najboljeg kao mogućeg. To je prikaz mogućeg kao postojećeg. Mnogi pisci, posle Platona, ogledali su se u tome. U toba renesanse, oni su po pravilu uzimali Platonov pokušaj kao uzor. Mor je svoju *Utopiju* sročio kao dijalog, u kojem jedan moreplovac pripoveda o najboljem državnom uređenju koje je otkrio na jednom ostrvu i temeljno ga upoznao, boraveći na tom ostrvu pet godina. Stotinu godina kasnije, gotovo istovremeno, Frensis Bekon i Kampanela pronalaze — svaki na svom »ostrvu« — najbolje državno uređenje. Ovi pisci, međutim, ne uspevaju da dostignu uverljivost, zanimljivost i misaonu dubinu svog uzora. Njihovi prikazi jedva prikrivaju голу i uočljivo veštačku misaonu konstrukciju poučnih priča.

U tim pričama imaginacija je toliko oskudna koliko je moralistička namera nametljiva. Biće najbolje države oni premeštaju iz platonske bilosti u sadašnjost: ono *najbolje* empirički koegzistira sa ovim ovde, treba ga samo preneti iz daleke i nepoznate ostrvske zemlje i presaditi u ovo naše leglo iskvarenosti. Bekon se najviše trudio da ostane veran uzoru. On je svoj spis *Nova Atlantida* ostavio nedovršenim, za američki kontinent upotrebio je naziv »Velika Atlantida« — shodno uverenju da je već Platon znao za njega. Uz to, našao je da Platonovo ostrvo nije potonulo u more, nego da i dalje

postoji, ali sada sa nepatvorenom hrišćanskom civilizacijom koja zaslužuje naziv »Nova Atlantida«. Bekon je sačinio duhovitu konstrukciju, prema kojoj građani »Nove Atlantide« odlično poznaju savremena im druga državna uređenja, brižljivo skrivajući svoje; oni povremeno šalju svoje učenjake kao uhode u druge države, da bi inkognito proučili njihovu moć i doneli na svoje ostrvo ideje za korisne reforme.

Potonja konstruktivno-utopijska misao samo indirektno i preko mnogih posrednika sledi uzor koji je Platon inaugurisao. Ona takođe traga za najboljim, ali ovo *najbolje* projektuje u još nedostignutu budućnost. Duh ove najnovije utopije napušta kontemplaciju i namesto nje stavlja konstrukciju i akciju. On nema šta da oponaša ni u bilosti ni u postojećem i zato mu je svaka kontemplacija suvišna. Time je iskušana i poslednja mogućnost, koju je u sebi skrivala početna Platonova zamisao.

Dr Branko PAVLOVIĆ

KRITIJA

Lica: SOKRAT
KRITIJA
TIMEJ
HERMOKRAT

106a TIMAJ: Evo me, Sokrate, sada na kraju izlaganja. Okončao sam ga sa zadovoljstvom i tolikom radošću, kao da sam se odmorio od dugog putovanja. Obraćam se s molbom bogu¹, koji je u stvarnosti nekada davno postao, a sada, eto i u našim izlaganjima, da bude blagonaklon prema onome što je u njima rečeno s merom. Ako smo, i protiv volje, rekli nešto neskladno o stvarima koje su bile predmet naših izlaganja, neka odredi odgovarajuću kaznu. A smisao pravedne kazne je u tome da se zabudeli čovek vrati na pravi put. Prema tome, da bismo ubuduće valjano besedili besede o postanku bogova, zamolimo ga da nam podari znanje, najsvršeniji i najblagotvorniji lek međ' lekovima. Posle ove molbe neka Kritija, shodno dogovoru^{*}, nastavi besedu.

b

c

107 KRITIJA: U redu, Timaju! Prihvatam! Ali, kao što si se ti na početku^{**} obratio bogu tražeći oprostaj, jer si nameravao da govoriš o važnim stvarima, to isto i ja sada molim. A želim, ovde, da dobijem i više oprostaja, s obzirom na još veću važnost stvari o kojima će biti reči. Iako sam gotovo ubeđen da molba koju hoću da uputim odaje veoma častoljubivog i veoma nesmotrenog molitelja, ona ipak mora biti izrečena. Zar bi se neki pametan čovek usudio da tvrdi kako ono o čemu si ti besedio nije dobro? Pošto je za ovo, o čemu će biti reči, potrebno više oprostaja, budući da je veoma teško, moram pokušati nekako da objasnim taj zahtev. Po mom mišljenju, Timaju, lakše je pred ljudima besediti o

^{*} Tim., 27ab.

^{**} Tim., 27cd.

b bogovima nego na ovom skupu besediti o smrtnicima. Jer, kad god slušaoci nemaju iskustva i kad god je veliko njihovo neznanje (o bogovima),* time pružaju značajnu olakšicu onome ko namerava da govori nešto o njima. A koliko o bogovima znamo, poznato je. Da bi ovo što govorim bilo jasnije /razjasniću/, a vi me sledite u toku izlaganja. Ono što smo svi mi besedili doista je u izvesnom smislu podražavanje i preslikavanje.² Pogledajmo rad slikara /koji nastaje podražavanjem/ božanskih i ljudskih tela, i razmislimo sa kolikom lakoćom ili teškoćom on zadovoljava posmatrača svojim podražavanjem. /Opazićemo/ da nam se, pre svega, dopadaju zemlja, planine, reke, šuma, nebo i sve ono što se oko njega nalazi i kreće, kad god je neko kadar da podražavanjem pruži i neznatnu sličnost s njima. Osim toga, ukoliko o podražavanim stvarima imamo nepouzđano znanje, onda ono što je naslikano ne podvrgavamo ni ispitivanju ni kritici, već se, kad je reč o tim stvarima, zadovoljavamo samo varljivom i nejasnom skicom. A kad god neko pokuša da naslika naša tela, onome ko ne postiže potpunu sličnost, postajemo neugodne sudije, jer zbog usredsređene pažnje oštro opažamo nedostatke. Treba uočiti da se to isto dešava i sa izlaganjima: kada su u pitanju nebeske pojave i božanske stvari, zadovoljavamo se i sa malo verovatnim izlaganjem, ali zato podrobno ispitujemo kada je reč o smrtnicima i ljudskim delima. Kad god nisam kadar da sasvim kako dolikuje izložim ono o čemu će sada, bez pripreme, biti reči, treba oprcstiti. Jer, valja imati na umu da je, prema postojećem mnjenju, ne lakše već teže govoriti o smrtnicima. Sve ovo sam ispričao,

108 TIMAJ: Evo me, Sokrate, sada na kraju izlaganja postojeće teškoće. Imajući njih u vidu, tražim ne manje već više oprostaja, s obzirom na ono o čemu nameravam da govorim. Ako izgleda da s pravom tražim dar, po svojoj volji mi ga darujte!

SOKRAT: Zar ne nameravamo, Kritija, da ti ga podarimo? Isti dar nećemo uskratiti ni Hermokratu,

* U polukružnim zagradama je tekst prema kome je prevedeno, a u kosim dopune prevodioca.

b trećem govorniku. Jasno je da će uskoro, kad bude trebalo da i sam govori, tražiti oprostaj kao i vas dvojica. Da bi se obezbedio /i taj/ drugi početak, i da ne bi bio prinuđen da govori isto, neka do tog doba govori tako kao da ga je dobio. A tebi, dragi Kritija, unapred iznosim mišljenje slušalaca: pesnik³ koji ti je prethodio stekao je kod njih, na čudesan način, toliku slavu da će ti biti potrebno veoma mnogo naklonosti ako želiš da mu tu slavu preotmeš.

c HERMOKRAT: Bez sumnje, Sokrate, ta opomena je upućena ne samo Kritiji već i meni. Ali plašljivi ljudi, Kritija, nikada nisu podigli pobednički trofej. Zato se treba hrabro prepustiti izlaganju i posle prizivanja Apolona⁴ i muza, treba izneti na svetlost dana vrline starih sugrađana i pesmom ih slaviti.

d KRITIJA: Sutrašnji dan je tvoj, dragi Hermokrate, a ti si već sada odvažan zato što ti prethodi drugi govornik. Sam /tok razgovora/ uskoro će ti ipak pokazati šta je tu, zapravo, moguće učiniti. Svako se treba pouzdati u tvoj savet i ohrabrenje, a osim bogova koje si ti spomenuo treba prizvati i druge, naročito Mnemosinu⁵, jer je baš u rukama te boginje sve /ono/ najvažnije u našim izlaganjima. Ukoliko se dobro setim i saopštim ono što su nekada sveštenici ispričali, a što je opet Solon spasao od zaborava, znam da će slušaoci po svoj prilici smatrati da sam na pravi način ispunio svoju dužnost. Baš sada to moram, bez ikakvog oklevanja, i učiniti.

e Podsetimo se, pre svega, da se ono najvažnije desilo /pre/ devet hiljada godina, od kada je, prema predanju, počeo rat između naroda koji žive s one strane Heraklovih stubova⁶ i svih naroda nastanjenih s ove /njihove/ strane. /Pripovedanje/ o tom ratu treba sada završiti. Pričalo se, naime, da su one prve predvodili vladari ostrva Atlantide, a ove druge naš grad, koji je i doveo rat do kraja. Rekli smo, takođe, da je to ostrvo nekada bilo veće od Libije i Azije, a sada, pošto je zbog zemljotresa potopljeno, neprohodan mulj sprečava ovdašnje moreplovcе da isplove u more s one strane⁷, te dalje ne idu. Što se tiče ondašnjih mnogobrojnih var-

varskih plemena i helenskih naroda, o njima će pojedinačno biti reći svuda gde to prilika bude nalagala. Kad je reč o tadašnjim Atinjanima i protivnicima sa kojima su ratovali, nužno je na početku govoriti najpre o vojnoj snazi i državnom uređenju jednih i drugih. Prednost, pri tome, treba dati narodu ove zemlje.

- b Nekada su bogovi, među sobom, podelili po oblastima celu zemlju — podelili bez svađe.⁹ Ne bi bilo opravdano pretpostaviti da bogovi ne poznaju ono što dolikuje svakom od njih, i da bi, znajući da to više pristoji drugima, pokušavali da svađom samima sebi pribave /posed/. Dakle, na osnovu pravedne raspodele dobili su ono što im je odgovaralo i naselili zemlje. Posle naseljavanja negovali su nas kao svoja blaga i štice /onako/, kako to čine pastiri sa svojim stadima. Ali za razliku od pastira, koji uz udarce napasaju stoku, bogovi nisu koristili silu da bi ukrotili tela. Kao osobito popustljiva bića, oni su, u skladu sa svojim namerama, upravljali sa krme, dohvativši dušu kao kormilo. Postupajući tako, oni, su vladali svim smrtnim bićima. Dok su drugi bogovi prilikom podele dobili različite oblasti i njih uredili, Atena i Hefest⁹ su, s obzirom na zajedničko poreklo (otac im je isti), a svojstvena su im i ista stremljenja u ljubavi prema mudrosti i umetnosti, dobili jednu oblast i to ovu /ovde/ zemlju, koja je u sebi sjedinila /sve/ prirodne uslove potrebne za negovanje vrline i mudrosti. Kada su od zemlje¹⁰ stvorili valjane ljude, oni su im usadili težnju za uređenjem države. Imena /tih/ ljudi su sačuvane, a /njihova/ dela su pala u zaborav zbog propasti onih koji su poznavali /tradiciju/ i zbog dužine proteklog vremena. Kao što je ranije* rečeno, uvek je preživljavao nepismen narod nastanjen po planinama. A ti ljudi čuli su samo za imena gospodara u ravnici, dok su o njihovim delima znali tek veoma malo. Potomcima su rado davali imena predaka, čije podvige i zakone nisu poznavali, osim što su imali nekih nejasnih vesti o svakom od njih. U toku mnogih generacija i oni
- c
- d
- e

* Tim., 23 ab.

- sami i njihovi potomci oskudevati su u stvarima potrebnim za održavanje golog života, mučili se, i zato je /sua/ njihova pažnja bila usmerena na zadovoljavanje osnovnih životnih potreba. Govorili su samo o tome, i nisu marili za drevnu prošlost predaka. Doista, pripovedanje mitova i istraživanje starine ulaze zajedno sa dokolicom u gradove, kad god se može opaziti da su kod nekih zadovoljene osnovne životne potrebe, pre ne. Tako se baš i desilo da su se sačuvala imena starih, ali ne i njihova dela. Ovim mojim rečima dokaz je Solonovo pripovedanje. /U njemu stoji/ da su sveštenici, govoreći o onom ratu, nazivali /junake tog rata/ mnogim imenima kao što su: Kekrop, Erehtej, Erihtonije, Erishton, a spominjali su i većinu ostalih imena /uobičajenih/ kod Tezejevih predaka.¹¹ Isti slučaj je i sa imenima žena. Kako su u to vreme ratni poslovi bili zajednička briga žena i muškaraca, tako je, prema onom zakonu, kip boginje u ratnoj opremi bio kod njih žrtveni dar, što je dokaz da su sva živa bića koja žive u zajednici, i mužjaci i ženke, po prirodi sasvim sposobni da ispunjavaju obavezu svojstvenu svakom pojedinom rodu.¹²
- b
- c
- d
- e
- Ovu zemlju u to vreme naseljavali su ostali staleži¹³ građana — zanatlije i zemljoradnici. Stalež ratnika živeo je zasebno, pošto su ga u početku odvojili božanski ljudi.¹⁴ /Ratnici/ su imali sve ono što je neophodno za ishranu i vaspitanje, lišeni privatne svojine sve stvari smatrali su zajedničkom svojinom svih. Primajući od ostalih građana samo potrebnu hranu i ne tražeći ništa /više/, marljivo su obavljali sve juče* spomenute poslove koji su, kako je rečeno, bili namenjeni čuvarima. Pa i ono što je rečeno o našoj zemlji jeste ubedljivo i istinito. Najpre, o granicama. Atika se tada prostirala do Istma, zatim, preko ostalog kopna, do vrhova Kiterona i Parneta, spuštajući se niz planine, s desne strane se graničila sa Oropskom zemljom, dok joj je s leve strane, prema moru, granica bila reka Azop.¹⁵ Plodnošću¹⁶ je prevazilazila sve ostale krajeve na zemlji, pa je u to vreme zemlja mogla da

* Tim., 17 d-18 b.

hrani veliku vojsku nezainteresovanu za obavljanje poljskih radova. Važan dokaz za plodnost jeste ono što je danas od nje preostalo, jer i raznovrsnošću i kvalitetom plodova i obilnom pašom za sve životinje, /ova oblast/ ne zaostaje ni za jednom drugom. Ali u ono vreme /svi njeni darovi bili/ su ne samo valjani već i bezbrojni. U čemu se sastoji pouzdanost /ove tvrdnje/? Na osnovu čega se s pravom može govoriti o ostatku ondašnje zemlje? Cela Atika, odvojena od ostalog kopna, zalazi duboko u more i leži /tu/ poput rta, a morsko korito oko nje duboko je svuda pokraj obale. U toku devet hiljada godina — toliko ih je zaista proteklo od onog vremena do danas — bilo je mnogo velikih poplava.

b U tom vremenskom razmaku i u /takvim/ okolnostima, sa visina obrušeni /slojevi/ zemlje nisu, kao u drugim krajevima, stvorili nasip vredan pomena, već su se, uvek zahvaćeni bujicom, gubili u /morskim/ dubinama. Pošto je sprana plodna i rastresita /zemlja/, preostalo je, danas u odnosu na predašnje stanje, samo mršavo telo zemlje, kao što od obolelog tela preostaje kostur. a /ta situacija može se/ uporediti sa malim ostrvima. Pošto je /Atika/ u ono vreme bila nedodirnutu, ona je imala

c brda visoka kao planine i polja, sada zvana Feleus¹⁷, prekrivena plodnom zemljom. O gorostasnim šumama na planinama postoje i sada očigledni dokazi, zato što je na planinama, koje danas još jedino pčele prehranjuju, pre ne tako mnogo vremena, posećeno drveće pogodno za pokrivanje ogromnih građevina, a krovovi /građeni od tog drveća/ još postoje. Bilo je na Atici i mnogo visokih voćki i neprohodne paše za stada. Pa i voda, koju je Zevs slao svake godine, nije kao sada oticala u more, jer je tlo sprano i bez rastinja, već ju je plodna zemlja upijala u sebe i čuvala u zalihama pod slojem gline. Saljući /tako/ upijenu vodu sa visina u doline, ona je pružala svim mestima obilnu hranu za izvore i reke. Preostali sveti gajevi pokraj negdašnjih izvora i sada su dokaz da je istina ono što se ovog trenutka o Atici pripoveda.

e Takva su bila prirodna svojstva ostale /Atičke/ zemlje, a valjano su je uredili pravi zemljoradnici,

čiji je jedini zadatak bio obrada zemlje. /Ovi/ poklonici lepote i po prirodi sposobni /ljudi/, imali su najplodniju zemlju, vode u izobilju i podneblje sa veoma umerenom klimom. A evo kako je bio uređen grad u to vreme. /Uočava/ se, najpre, da je okolina Akropolja pružala tada /sasvim/ drugačiju sliku nego danas. Dakle, jedna izuzetno kišna noć podlokala je i opustošila zemlju; zajedno sa zemljotresima nastao je i užasan potop, treći pre onog katastrofalnog u Deukalionovo vreme¹⁸. A nekada u prošlosti, Akropolj je /svojim/ obimom dopirao do Eridana i Ilisa, obuhvatao Piknos i graničio se sa Likabetom, /smeštenim/ nasuprot Piknu¹⁹. Pokriven naslagama zemlje, samo je odozgo bio neznatno zaravnjen. U okolini /Akropolja/, pod njegovim padinama, stanovali su zanatlije i zemljoradnici koji su obrađivali obližnju zemlju. U gornjem delu, oko Ateninog i Hefestovog hrama, dobrovoljno se nastanio samo stalež ratnika. Taj deo ratnici su kao vrt jedne kuće okružili zidom. Stanovali su na severnoj strani²⁰ Akropolja sagrađivši sebi zajedničke kuće i zimske sisetije. Snabdeli su se svim stvarima koje su priličile zajedničkom življenju u njihovim kućama i hramovima. /U njima/ nije bilo ni zlata ni srebra, pošto su se upotrebe ovih /metala/ sasvim klonili. Sledeći sredinu između gordosti i ropske čudi, živeli su u skromnim kućama, u kojima su i oni sami i njihovi unuci dočekivali starost i iste predavali uvek pripadnicima svog roda. Što se tiče prostora u južnom delu, on je ostao neizgrađen i korišćen je za vrtove, vežbališta i letnje sisetije. Na površini današnjeg Akropolja nalazio se jedan izvor. Zbog zemljotresa on je presahnuo i ostavio za sobom okolo današnje potočiće. Izvor je u ono doba pružao svim stanovnicima obilne /količine/ vode, umerene temperature i leti i zimi. Takav je, dakle, bio način stanovanja ratnika — čuvara sopstvenih građana i dobrovoljno /izabranih/ vođa ostalih Helena. Ratnici su se naročito brinuli da u svako doba ostane isti broj njihovih muškaraca i žena sposobnih za rat²¹, a on je u to vreme iznosio oko 20 000.

e Pošto su i sami bili zaista vrsni /ljudi/ i vladali uvek na valjan i pravedan način i svojom

/zemljom/ i Heladom, glas o lepoti njihovih tela i raznovrsnim duhovnim svojstvima pronosio se celom Evropom i Azijom, a slavom su nadmašivali sve savremenike. A šta je sa protivnicima Atinja-
na? E pa, baš sad i nameravam da vas kao prijatelje — a prijateljima su sva znanja zajednička — obavestim o tome kako je nastala i /razvijala se/ od samih početaka njihova moć, ako me, naravno, sećanje o svemu tome što sam kao dečak slušao ne vara.²²

113 Pre početka /glavne/ besede, treba ukratko razjasniti odakle varvarima helenska imena. Slušaćete ih često i da /ta pojava/ ne bi kod vas izazivala čuđenje, saznaćete njen uzrok. Kada je Solon²³ namio da za svoju poemu upotrebi /priču/ sveštenika, ispitivao je značenje imena. /Tom prilikom/ otkrije da su prvi Egipćani, koji su ta imena zapisivali, njih preveli na sopstveni jezik. Razmatrajući ponovo smisao svakog imena i sam /Solon/ ga je zapisivao prevodeći ga na naš jezik. I baš taj /spis/ nalazio se kod mog dede i još je kod mene, a kao dečak sam ga pomno izučio. Prema tome, nećete se naći u čudu kad čujete da su imena Atlantidana istovetna s našim, jer uzrok te pojave sada znate. A početak duge besede je tada tekao otprilike ovako.

c Prilikom podele — /o njoj je već/ ranije* bilo reči — bogovi među sobom razdeliše celu zemlju, ovde na veće onde na manje /delove/, podigoše sebi hramove i ustanoviše žrtvene obrede. Ostrvo Atlantidu dobije /tada/ Posejdon²⁴ i nastani ga svojim potomcima, koje mu smrtna žena rodi u jednom kraju ostrva. /Taj kraj je ovako izgledao/: od mora prema sredini celog ostrva pružala se ravnica.²⁵ Prema predanju, ona je posebnom lepotom i izuzetnom plodnošću nadmašivala sve ravnice. Pokraj nje, a opet u sredini ostrva, uzdizao se oniži breg²⁶ na udaljenosti od 50 stadija. Na bregu je, sa svojom ženom Leukipom, živeo Euenor, jedan od tamošnjih ljudi, koji su isprva postali iz zemlje. Kćer Klejta beše jedino Euenorovo i Leukipino dete. Ka-

da im ona stasa za udaju, oboje umru. Posejdon opijen Klejtom, sjedini se s njom, i brežuljak na kome je /ona/ živela opkoli i dobro utvrdi. Postavio je, naime, naizmenično jedne oko drugih manje i veće pojaseve od zemlje i vode, i to dva od zemlje i tri ispunjena morskou vodom. Rastojanje /među pojasevima/ bilo je svuda jednako, kao da je šestarom merio iz sredine ostrva. /Zahvaljujući ovakvom utvrđenju/, ostrvo je bilo nedostupno ljudima, pošto u to vreme nije bilo ni brodova ni plovidbe. Sam Posejdon, kao bog, sa lakoćom uredi središnje ostrvo: iz izvora šiknuše na površinu zemlje dva mlaza, jedan sa toplom, drugi sa hladnom vodom, a iz nedara zemlje proizvede on raznovrsnu i obilnu hranu. Izrodi i odgaji pet pari muških blizanaca. Kad podeli celo ostrvo Atlantidu na deset delova, dade prvorodnom, od najstarijih blizanaca, majčino obitavalište i zemlju oko njega, jer je ona bila najveća i najplodnija. /Po očevoj volji/ najstariji sin je kao kralj vladao nad ostalom braćom, a i ovi su bili kraljevi i svaki od njih imao je prostranu teritoriju i vlast nad mnoštvom ljudi. Svim /svojim sinovima/ Posejdon nadene imena: najstarijem /sinu/ i kralju Atlant, a po njemu, zato što je bio prvi kralj, dobiše ime i celo ostrvo i i more zvano Atlantsko. Ime Atlantovog brata blizanca glasilo je na grčkom jeziku Eumelos, a na domaćem Gadejros. Eumelos je vladao spoljnim delom ostrva, /delom/ koji je ležao prema Heraklovim stubovima, u pravcu Gadejrijske zemlje, kako se još i danas u onom kraju naziva jedna oblast. Možda je Gadejrijska zemlja i dobila ime istovremeno kad i Gadejros.²⁷ Amferej i Euajmon behu imena drugor para blizanaca. Stariji sin, u trećem, zvao se Mnesoj, a mlađi Autohtonije. Elasip beše ime starijeg, a Mestor ime mlađeg u četvrtom paru. Stariji u petom paru dobi ime Azaes, a mlađi Dijaprep. Svi ovi /Posejdonovi sinovi/ i njihovi potomci vladali su u toku mnogih generacija, ne samo kao gospodari mnogih ostrva u okeanu, već su, kao što je to ranije rečeno*, proširili svoju vlast na oblasti s

* Krit., 109 b.

* Tm., 25 b.

ove strane Heraklovih stubova, sve do Egipta i Tirenije.*

- d Od Atlanta je poteklo zaista mnogobrojno i uz to veoma poštovano potomstvo. Pošto je kralj, najstariji potomak, uvek predavao kraljevstvo opet najstarijem, ono se očuvalo u toku mnogih generacija. Uz to su /Atlantovi potomci/ stekli toliku silu bogatstva, kakva u prošlosti nije stečena u /mnogim/ kraljevstvima, niti će se u budućnosti ikada lako steći, te su i grad i ostalu zemlju snabdeli svom potrebnom opremom. Kao gospodarima, dopremano im je mnogo toga iz pokorenih oblasti, ali je samo ostrvo najvećim delom pružalo sve ono što im je bilo potrebno za život. Najpre, sve što se dobije iz nedara zemlje: čvrste i topljive rude, i jednu vrstu rude zvanu oreihalk.²⁸ Danas znamo samo njegovo ime, a onda je oreihalk značio više od imena. Vadili su ga na mnogim mestima ostrva i, osim zlata, tadašnji ljudi su ga veoma cenili. Ostrvo je u izobilju radalo sve ono što šuma pruža tesarima za rad. Bilo je na njemu dovoljno hrane i za pitome i za divlje životinje. Najzastupljeniji na Atlantidi bili su slonovi.²⁹ Hranila je ona i ovu, po prirodi najveću i najproždrliviju životinju, ali i sve ostale: močvarске, jezerske, rečne, kao i sve one što žive po brdima i dolinama. Osim toga, ostrvo je proizvodilo i odgajalo mirise, koje još i sada zemlja negde rađa: u korenju, travi, stablima, sokovima što struje u cveću ili plodovima. Darivala je, zatim, i pitome plodove³⁰: suve i drvenaste. Od suvih, one koji nam služe kao osnovna hrana, a zatim i one koje koristimo kao prijatan dodatak, a čije sve vrste ovde nazivamo jednim imenom — mahunasto povrće. Od drvenastih plodova, što daju i hranu i piće i ulje, zemlja je radala i ono lako kvarljivo, koje nam pruža zadovoljstvo i doprinosi boljem raspoloženju, a zatim i ono koje, posle večere, iznosimo kao prijatan desert i sredstvo za ublažavanje muka zasićenog /stomaka/. Sve ove lepe i čudesne plodove darivalo je tada, u neograničenim količinama, ovo sveto ostrvo³¹ obasjano sun-
- 115
- b

* Tirenija — zapadni deo Italije, kasnije Etrurija.

- c cem. Primajući sve to od zemlje, oni su podizali sebi hramove, kraljevske palate, luke, brodogradilišta i izgrađivali sve ostale krajeve. Uređivanje se odvijalo ovim redom. Najpre premostiše vodene pojaseve³², koji su opkoljavali drevni matični grad, i tako probiše sebi put iz dvora prema spolnjem delu ostrva. A dvor sagradiše sebi odmah na početku, pored stana boga i predaka. Primajući ga od prethodnika, svaki kralj je ukrašavao već ukrašeno, i nadmašivao prethodnika koliko je to moguće, sve dok veličanstvenošću i lepotom svojih tvorevina ne dovedoše dvorac do savršenstva koje je zaustavljalo dah. Između mora i poslednjeg vodenog pojasa prokopase kanal širok tri pletra³³, dubok sto stopa i dugačak pedeset stadija.³⁴ Ušće kanala bilo je toliko da su kroz njega ulazili najveći brodovi. Na taj način omogućena je plovidba u unutrašnjost ostrva kao u neku luku. I kopnene pojaseve, što razdvajahu vodene, prokopase u pravcu mostova. Širina prokopa je dozvoljavala da se jednom trijerom prelazi iz jednog u drugi /vodeni pojas/. Prokope odozgo pokriše, tako da se ispod njih plovilo zahvaljujući visoko nad morem uzdignutim obalama kopnenih pojaseva. Najveći pojas, ispunjen morskom vodom, bio je širok tri stadija, a istu širinu je imao kopneni pojas, koji je za njim dolazio. /Sledeća dva/, vodeni i kopneni, bili su široki po dva stadija, a vodeni pojas oko središnjeg ostrva jedan stadij. Ostrvo, na kojem se nalazio dvor, imalo je u prečniku pet stadija. Kružnim zidom ogradili su i to ostrvo i pojaseve, a zid³⁵ su podigli i sa obe strane mosta širokog jedan pletar. Na mostovima, smeštenim preko morskog prelaza, podigoše kule i kapije na sve strane.³⁶ Kamen delom beli, delom crni, delom crveni, kopali su ispod obale središnjeg ostrva, i ispod spoljne i unutrašnje /obale kopnenih/ pojaseva. Iskopavanjem su istovremeno izgradili dvostruka pristaništa, unutra izdubljena i obložena istim kamenom. A zgrade su bile različite: neke jednobojne, druge opet šarene³⁷, jer su ih gradili od raznobojnog kamenja; šarali su ih ne samo radi zabave već da bi im time dali prirodnu čar. Tako su i ceo kružni zid, podignut oko
- d
- e
- 116
- b

c posljednjeg spoljnog /vodenog/ pojasa, obložili bronzom, a činilo se kao da su koristili boju. Unutrašnji zid su pokrili olovom, a zid oko samog Akropolja oreihalkom vatrenog sjaja.

Kraljev grad unutar Akropolja bio je ovako uređen. Tamo u sredini nalazilo se nepristupačno svetište Posejdona i Klejte, okruženo zlatnim zidom. U njemu nekada beše začeto i rođeno deset carevića. Upravo su ovdje, svake godine, iz svih deset oblasti unosili godišnju letinu kao žrtveni dar svakom od njih. A hram samog Posejdona bio je dugačak jedan stadij i širok tri pletra. Njegova visina delovala je skladno, a u izgledu je imao nešto varvarsko. Ceo hram, izuzev akroteriija, prekrili su sa spoljne strane srebrom, a akroteriije zlatom. Što se tiče njegove unutrašnjosti, cela tavanica, /napravljena/ od slonove kosti, išarana je zlatom, srebrom i oreihalkom; sve ostalo: zidovi, stubovi, pod, pokriveni su oreihalkom. U hramu su se nalazile zlatne statue: statua boga, tako velika da on dodiruje glavom tavanicu, a stoji na kolima kao kočijaš šestorice krilatih konja; oko /njega/ sto Nereida na delfinima — ondašnji ljudi verovali su da ih je toliko — a bile su tu i mnoge druge statue, zavetni darovi pojedinaca. Napolju, oko hrama, stajali su zlatni kipovi /svih/ deset kraljeva i kraljica.³⁸ Bili su tu i mnogi drugi veličanstveni zavetni darovi kraljeva i pojedinaca, kako iz samog grada, tako i iz /onih/ spoljnih oblasti kojima su vladali. Veličinom i načinom izrade žrtvenik je odgovarao ovoj raskoši, a i dvor je, takođe, bio u skladu sa veličinom gospodstva i dekoracijom oko svetišta. Kada je reč o ona dva izvora*, sa neiscrpnim obiljem tople i hladne vode, koja je i ukusom i odličnim delovanjem bila čudesno pogodna za upotrebu³⁹, koristili su ih /na sledeći način/: oko /izvora/ su podigli zgrade i plantaže voća kojem je pogodovalo navodnjavanje, zatim bazene delom otkrivene, a delom zimske, pokrivenene, /pogodne/ za kupanje u toploj vodi. Bazeni su bili odvojeni: jedni za kraljeve, drugi za podanike, treći za žene,

* Krit., 113e.

i posebni za konje i tegleću marvu; svaki bazen bio je opremljen odgovarajućom dekoracijom. Isteklu /vodu/ sprovodili su delom u Posejdonov gaj, gde je, zahvaljujući plodnoj zemlji, raslo svakojako drveće božanske visine i lepote, delom, opet, kroz kanale na mostovima, u spoljne pojaseve. Tu su izgradili bezbroj svetišta mnogih bogova, mnogo vrtova i vežbališta za ljude i konje, izdvojene na oba kružna ostrva. Osim toga, u sredini najvećeg ostrva nalazio se poseban hipodrom širine jednog stadija, koji je svojom dužinom dozvoljavao trku konja u celom krugu. Oko hipodroma, s jedne i druge /njegove/ strane, nalazile su se kuće većine pripadnika kraljevske garde; pouzdanijima je dodeljena straža na manjem ostrvu, bližem tvrđavi, a najpoverljiviji među gardistima imali su stanove unutar akropolja, u neposrednoj blizini dvorca. Brodogradilišta, puna trijera, snabdeli su svom opremom potrebnom za naoružavanje ovih brodova. A evo kako je bila uređena okolina kraljevskog obitavališta. Kada se pređu tri spoljne luke nailazilo bi se na kružni zid. On je polazio od mora⁴⁰, išao oko najvećeg spoljnog pojasa i luke, na podjednakoj udaljenosti od pedeset stadija, i završavao⁴¹ se tamo gde se kanal ulivao u more. Ceo zid bio je okružen gusto zbijenim kućama, a kanal i najveća luka kipteli su od brodova i trgovaca prispelih sa svih strana. Danju i noću dizala se cika, buka i svakojaka larma uzavrele mase.

O gradu i okolini drevnog obitavališta ispričao sam sada gotovo onako kako je to nekada bilo rečeno. Moram, sada, pokušati da opišem, po sećanju, prirodna svojstva i način uređenja preostale zemlje. Rečeno je, najpre, da je cela oblast bila veoma uzdignuta i strma prema moru, a oko grada opet sasvim ravna. Ona /ravnica/* oko ovog grada i sama okružena planinama, koje su se spuštale sve do mora, bila je /u stvari, jedna/ glatka simetrična površina, u celini duguljastog oblika, dužine 3000 stadija, širine — od mora prema unutrašnjosti — 2000 stadija. Ova oblast je u odnosu na celo

* Krit., 113c.

- b ostrvo bila okrenuta ka jugu i zaštićena od vetrova sa severne strane. Prema hvali ondašnjih ljudi, planine oko nje nadmašile su mnoštvom, veličinom i lepotom sve današnje, a na njima je bilo mnogo gusto naseljenih mesta, zatim reka, jezera i livada čija je hrana bila dovoljna svim vrstama pitomih i divljih životinja; a raznovrsna šuma /pružala je/, svojim obiljem i vrstama drveća, neiscrpane sirovine svim zanatima u celini i svakom pojedinačno.
- c Ovakva su, dakle, bila prirodna svojstva ravnice, a u toku dugog vremenskog perioda uredili su je mnogi kraljevi na ovaj način: imala je ona većma oblik pravilnog, duguljastog četvorougona, a neravnine su poravnjali iskopavanjem kanala oko nje; što se tiče dubine, širine i dužine kanala, premda su neverovatne vesti o postojanju i takvog dela ljudskih ruku među ostalim delima, ipak moram ispričati ono što sam saznao. Iskopan oko cele ravnice u dužini od 10 000 stadija, kanal je imao svuda širinu jedan stadij i dubinu jedan pletar. Prihvatajući vodu koja se slivala s planina, on je sprovodio oko ravnice i pristizujući s obe strane u grad, tu je puštao da se izlije u more. Iz gornjeg /dela/ kanala prosečeni su kroz ravnice, na međusobnom rastojanju od 100 stadija, pravolinijski kanali⁴² oko 100 stopa, koji su se ponovo ulivali u kanal na strani okrenutoj prema moru. Tuda su s planina dopremali drva u grad i dovozili sebi čamcima ostalu letinu, pošto su prokopali poprečne plovne kanale između pravolinijskih i prema gradu. Letinu su ubirali sa zemlje dva puta godišnje, budući da su zimi koristili padavine koje im je Zevs darovao, a leti kanalima sprovodili izvorsku vodu. Kako je u ravnici bila organizovana vojska od ljudi sposobnih za rat? Prema odredbama, svaki od postojećih 60 000 klerova* — površina jednog iznosila je 10 stadija kvadratnih — davao je jednog zapovednika. Priča se da je na planinama i u ostaloj zemlji živela nepregledna ljudska masa, koju su zapovednici, prema oblastima i naseobinama, podelili među tim klerovima. Shodno postojećoj naredbi, zapovednik je da-

* Kler je naziv za zemljišnu parcelu.

- b vao za rat: za 10 000 bojnih kola šesti deo jednih bojnih kola, zatim dva konja i dva jahača, dvokolice bez sedišta, borca na kolima naoružanog malim štitom, vojnika na kolima kao kočijaša za oba konja, dva hoplita, dva strelca, dva praćkaša, tri lako naoružana pešaka, tri bacača kamenja, tri bacača koplja i, najzad, četiri mornara za opremanje 1200 brodova. Eto tako su rasporedili vojno opremanje kraljevskog grada. Ostalih deset oblasti imale su posebno uređenje, ali bi trebalo mnogo vremena da se o tome pripoveda.

- c Što se tiče ovlašćenja i počasti, one su bile ovako od početka određene. Svaki od deseterice vladara upravljao je iz svog grada stanovništvom i većinom⁴³ zakona u svojoj oblasti, kažnjavajući i ubijajući koga god je želeo. /Vladari/ su, opet, međusobno bili povezani zajedničkom vlašću, regulisanoj prema Posejdonovim zapovestima. /Te/ zapovesti⁴⁴ on im dade kao zakon i natpis, koje su prvi vladari urezali u stelu⁴⁵ od oreihalka, smeštenu u središnjem delu ostrva, tamo u Posejdonovom svetilištu. Tu su se kraljevi okupljali jednom svake pete, drugi put svake šeste godine, pošto su istu važnost pridavali parnom i neparnom broju. Na okupu su se savetovali o zajedničkim poslovima, ispitivali da li je neko učinio kakav prekršaj, i sudili⁴⁶. Kad god su hteli da sude, najpre su davali jedni drugima ovakav zavet.⁴⁷ Kada kraljevi ostanu sami u Posejdonovom svetilištu, u kome su šetali bikovi⁴⁸, zamole boga da uhvate njemu omiljenu životinju, a zatim love bez oružja, užadima i toljagama.⁴⁹ Uхваćenog bika su, potom, privodili steli i klali ga na njenom vrhu, iznad natpisa.⁵⁰ Osim zakona, na steli se nalazila i zakletva⁵¹ sa strašnim kletvama za neposlušne. Kada su prema svojim zakonima obavili žrtvovanje, palili bi sve udove bika, napunili krater i za svakog kralja ubacivali po jednu grudvu krvi⁵², a ostalo su izlivali u vatru, očistivši stelu. Posle toga, zahvatajući zlatnim fjalama iz kratera, u vatru su sipali⁵³ i zaklinjali se: da će suditi prema zakonima na steli i kažnjavati ako je neko učinio kakav prekršaj, da ubuduće svesno neće prekršiti nijednu zapisanu zapovest, da će vladati samo po

očevim zakonima i pokoravati se vladaru koji zapoveda prema ovim zakonima.⁵⁴ Kad svako od njih položi zakletvu u svoje ime i u ime svog potomstva, ispije⁵⁵ i prinese sijalu kao dar u božiji hram, a zatim večera i pobrine se za negu tela. Čim bi se spustila tama i utihnula žrtvena vatra, svi oni, obučeni u veoma lepu tamnoplavu odeću, posedaju na zemlju pokraj užarenog praha⁵⁶ zakletne žrtve. Noću, pošto pogase svu vatru oko hrama, branili su se i sudili, ako bi neko od njih optužio koga za neki prekršaj. Nakon završetka suđenja, čim bi se razdaniilo, presudu su zapisivali na zlatnoj zavetnoj ploči, i kao spomen su je prinosili na dar zajedno sa odećom. Bilo je i mnogo drugih, posebnih⁵⁷ zakona o pravima svakog vladara, a najvažniji su: da nikada ne podižu oružje jedni protiv drugih, već da svi pomognu ako, možda, u nekom gradu neko pokuša da uništi njihov kraljevski rod; i, uopšte, da se kao preci zajedno savetuju o ratnim odlukama i ostalim poslovima; da vrhovnu vlast predaju Atlantovom rodu; da kralj ne odlučuje o smrti nijednog srodnika, ako to ne bi bilo mišljenje bar šestorice /kraljeva/.

Dakle, tu ogromnu i moćnu vojsku, koja je postojala u onim oblastima, sakupi Zevs i povede protiv ovih krajeva. Razlog je, prema predanju, bio ovakav. U toku mnogih pokolenja, sve dok je u njima imala prevagu božanska priroda, pokoravali su se zakonima i bili su dobrodušno naklonjeni srodnom božanskom principu; imali su ispravne i u svakom pogledu uzvišene namere; u međusobnim odnosima i u svim iznenadnim nesrećama ponašali su se strpljivo i razumno; pošto su jedino vrlinu ceni-
li, nisu pridavali veliki značaj bogatstvu oko sebe, i bez naprezanja su podnosili toliko breme zlata i ostalog blaga. Uza sve to, nisu se naslađivali ras-
pusnim životom, a ubijali su one među sobom koji su zbog bogatstva postali slabići. Kao trezveni ljudi, oštroumno su opažali da se sva /spoljašnja do-
bra/ uvećavaju zajedničkom ljubavlju i marljivošću, a da stremljenje tim /dobrima/ i njihovo uvažavanje uništava dobra, a sa dobrima i njih same. Zahvaljujući takvom razmišljanju i sačuvanoj bo-

žanskoj prirodi, njihova moć postala je ogromna, o kojoj sam ranije besedio. Kada je božanski udeo izgubio snagu, zbog čestog mešanja sa moćnim ljudskim delom, pobedila je ljudska čud, i već tada nisu bili kadri da podnose postojeće okolnosti, te su se ponašali nedolično. Kada su uništili najuzvišene među najvrednijim /osobinama/, mudracu su izgledali sramotno, a ljudi nesposobni da shvate šta je to istinski srećan život, smatrali su ih tada osobito lepim i blaženim, iako su bili prepuni nečasne pohlepe i snage. Ali Zevs, bog nad bogovima, koji upravlja u saglasnosti sa zakonima, shvatio je, budući da je sposoban da opazi takve promene, da je valjan narod zapao u jadno stanje, te je odlučio da kaznom opameti Atlantidane i učini ih što ume-
renijim. Zato je sazvaio sve bogove u njihov veoma poštovani dom, smešten u središtu celog kosmosa, odakle se pruža pogled na sve što ima udela u nastajućem, i na okupu Zevs reče —

* Ovde se spis prekida.

NAPOMENE

¹ Timaj se obraćao »čulno opažajnom bogu« o kome, na kraju dijaloga *Timaj*, kaže: »Primivši u sebe smrtna i besmrtna živa bića i ispunivši se njima, naš kosmos je postao vidljivo živo biće koje obuhvata sve što se vidi, postao je čulno opažajni bog, slika umnog boga, najvećeg i najboljeg, najljepšeg i najsavršenijeg, jednog i jednorodnog neba« (92c).

² Ovim rečima je naglašen pesnički karakter Kritijinog izlaganja. O pesništvu kao podražavanju Platon govori iscrpno u X knjizi *Država*.

³ Platon poredi govornike sa pesnicima koje arhont-eponim označava kao učesnike u dramskim takmičenjima.

⁴ Platon ovde, zapravo, kaže »posle prizivanja Pajona i muza«. Pajon je nadimak Apolona, boga muzike i umetnosti (to je jedna od njegovih mnogobrojnih funkcija) i predvodnika muza, zaštitnica i nadahniteljki pesnika i filozofa.

⁵ Mnemosina, roditeljka devet muza, jeste personifikacija sećanja.

⁶ Danas Gibraltar. Prema predanju, Herakle je, prilikom izvršenja desetog Euristejevog zadatka, stigao u Libiju i tamo je kod Tartesosa podigao dva stuba, jedan u Evropi, drugi u Africi (to su stene Gibraltara i Seute), koji su dobili svoje ime prema Heraklu.

⁷ Misli se na Atlantski okean. Ovde čitam zajedno sa O. Apeltom umesto epi tò pán pélagos — epi tò péran pélagos.

⁸ Ovde Platon odstupa od tradicije prema kojoj su se Atena i Posejdon nadmetali za vlast nad Atikom. Atena je stanovnicima Atike darovala maslinu, a Posejdon je, udarcem trozupca, otvorio na Akropolju slano jezero. Bogovi ili Kekrop dali su prednost Ateni i od tada je Atika bila pod njenom zaštitom. U dijalogu *Meneksen* Platon pušta Posejdona i Atenu da se raspravljaju oko toga kome će pripasti Atika (237c-d). Posle oštre kritike pesničkog prikazivanja bogova u *Državi* iza koje stoji Platonovo učenje o bogu kao apsolutnom dobru. Platon je u *Kritiji* odstupa od tradicionalnog uverenja o borbi za atičko tlo. Bogovi su u *Kritiji* veoma popustljiva bića.

⁹ Lik i karakter boginje Atene formirali su se u toku II milenijuma stare ere. Na Kritu je poštovana kao zaštitnica gradova, vladara, njihovih porodica i podanika. I svaka mikenska tvrđava imala je svoju Atenu, zaštitnicu grada. Kao boginja kuća i palata, ona je bila zaštitnica ratnika, ali i ženskih poslova — predenja i tkanja. Tako je u VI veku stare ere poštovana kao božanstvo malih ljudi i zanatlija. Njeno najstarije kulturno mesto nalazilo se u Atini, na Akropolju. Grad Atina

bio je i jedno od glavnih Hefestovih svetilišta. Tu je Hefest, bog vatre, poštovan, pre svega, kao zaštitnik zanata i zanatlija.

¹⁰ U *Timaju* (23e) sveštenik obaveštava Solona da je od Geje i Hefesta boginja Atena uzela seme za atičke stanovnike. Zato su oni AU-TOHTOONOI — ljudi potekli iz same zemlje.

¹¹ Za prevođenje odeljka 110a6-b5 korišćena su Herterova uputstva iz članka »Altes und Neues zu Platons Kritias, Rheinisches Museum«, 92, 1944, p. 244—247.

¹² Za prevođenje odeljka 110b5 — 110c1 korišćena su uputstva iz Herterovog članka »Altes und Neues... p. 247 — 250.

¹³ O podeli građana uzorne države govori Platon detaljno u *Državi* (III knjiga), dok se na početku *Timaja* (17d — 18b) uglavnom zadržava na obavezama i vaspitanju čuvara, i to ne slučajno, jer u ratu protiv Atlantide čuvari imaju odlučujuću ulogu.

¹⁴ Ko su božanski ljudi? Suzemil smatra da su to najstariji gospodari atičke zemlje. Apelt smatra mogućnom ovu Suzemilovu pretpostavku, ali to, prema njegovom mišljenju, mogu biti i filozofi, jer ono što dolazi dalje ukazuje na Platonovu idealnu državu. Herter pod ANDREOI THEOI podrazumeva filozofe-vladare, a njih identifikuje sa autohtonim stanovništvom (Crit., 109 d). (*Altes und Neues zu Platons Kritias*, 254—5)

¹⁵ Asop, reka koja teče kroz južnu Beotiju i severoistočnu Atiku; Oropska zemlja (Oropija) — oblast u severoistočnom delu Atike; Parinet — gorski lanac u severnoj Atici; Kiteron — planina na granici Atike i Beotije; Istam — korinška prevlaka.

¹⁶ Tezu o osobitoj plodnosti atičkog tla zasniva Platon na geološkom dokazu koji se i danas može prihvatiti. Sigurno je da Platon pušta na volju svojoj mašti, ali bila je i ostala je njegova zasluga to što je prvi shvatio uzrok pojave ogoljenja krševite zemlje, na koju Herodot nije obratio pažnju (II, 10). (Herter, *Altes und Neues... 257—258*)

¹⁷ Feleus je krševita atička oblast.

¹⁸ Sveopšti potop, koji se zbio po volji Zevsovoj. Preživeli su ga jedino Deukalion (Prometejev sin) i njegova žena Pira, skriveni u naročitoj kovčegu. Kada se posle poplava i zemljotresa sve smirilo, Deukalion i Pira su obnovili život na zemlji.

¹⁹ Piknos — brdo na zapadu od Akropolja; Likabet — brdo severno od Akropolja; Ilis — rečica u Atini, koja teče sa severnih padina Himeta u blizini Likeja, i u istočnom kraju Atine spaja se sa Eridanom.

²⁰ Odeljak (112 b5 — 112 c7) preveden je prema već navedenom Herterovom članku (p. 259—262).

²¹ Platon smatra da su prirodne sposobnosti muškaraca i žena jednake, tako da žena može obavljati sve muške poslove i obratno, muškarac sve ženske. Zato ženama čuvara treba dati i gimnastičko vaspitanje i naučiti ih veštini ratovanja (*Država*, V, 452). U *Timaju*, 18c, Sokrat takođe podseća na učešće žena u ratu.

²² Kritija se poziva na svoje sećanje. Priču je slušao kao dečak. Zašto nije ponovo pročitao Solonov spis koji se nalazi kod njega (kako saznajemo u 113 b)? To je nedoslednost koju Platon verovatno nije stigao da ukloni.

²³ Solon (640—564), atinski pesnik i zakonodavac. Godine 594. izabran je za arhonta i opunomoćen da izmiri protivničke partije u Atini, zahvaćenju borbama demosa i eupatrida, i da donese zakone. Solon je reformisao atinsko društvo tako što je ukinuo dužničko ropstvo, zaveo imovinski cenzus koji je bio osnovni kriterijum pri određivanju političkih prava i dužnosti građana, sisahtejom, zatim je mnogim dru-

gim merama podstakao ekonomski razvitak Atike i Atine. Međutim, ni eupatridi ni demos nisu bili zadovoljni Solonovim merama, te se socijalna borba rasplamsala novom snagom. Da ne bi bio prisiljen da ukine svoje zakone, Solon je napustio Atinu i krenuo na put, uz obećanje građana da će se deset godina služiti njegovim zakonima. Na tom putovanju posetio je Egipat. Da li je stvarno sa tog puta doneo neku besedu egipatskih sveštenika koju je nameravao da iskoristi za svoje pesničko delo, neizvesno je. Solon je značaj i suštinu svojih reformi, svoje etičke stavove, iznosio i objašnjavao u svojim elegijama, jambskim i trohejskim stihovima.

²⁴ Posejdon, Kronov i Rejin sin, bio je glavni bog u mikenskoj kulturi. Najpre je bio bog kopnenih voda i izvora, čvrsto vezan za vlažnost i plodnost zemlje. Kasnije, kao gospodar mora, vladao je svetom zajedno sa svojom braćom, Zevsom i Hadom. Njegove funkcije su mnogobrojne: ukrotitelj je i gospodar konja, osnivač gradova i rodonačelnik mnogih plemena i naroda, zaštitnik ribarstva i moreplovstva, itd.

²⁵ Ravnica je, dakle, bila jednom svojom stranom sučeljena s morem.

²⁶ Niski breg, koji će postati središte ostrva, udaljen je od mora 50 stadija. Tačnije računajući malo više, jer je kružni zid bio udaljen 50 stadija od poslednjeg vodenog pojasa, a odatle do centra ima oko 10,5 stadija, znači da je tačna udaljenost iznosila 61 stadij. Sam breg imao je prečnik 27 stadija. (Friedländer)

²⁷ U prevodu ovog, loše očuvanog, mesta sledim O. Apelta.

²⁸ Oreihalk (verovatno neka vrsta legure) daje slici izgubljenog ostrva arhaično obeležje. Sama reč potiče iz nekih nama nepoznatih književnih izvora.

²⁹ Platonovo svedočanstvo o slonovima jeste jedno od najstarijih koje je do nas došlo. Herodot spominje postojanje slonova u zapadnim krajevima Libije (IV knj., 191), ali on sam ih nikada nije video. Ktesija govori o korišćenju slonova u ratu, u jednoj anegdotskoj priči o bici između Semiramide i indijskog kralja Stabrobata, i u izveštaju o katastrofalnoj Kirovoj borbi protiv Derbika. Aristotelovo poznavanje slonova nalazimo na različitim mestima njegove »Istorije životinja«, a materijal o slonovima mogao je sakupiti pre ili posle Aleksandrovih ratova. Platon od celokupnog životinjskog sveta, kojem Atlantida pruža obilnu hranu, spominje samo slona, to potvrđuje čitaocu da je o slonovima bio podrobno obavešten (već Homer spominje slonovu kost -- Ilijada, IV knj., 141—5), iako ga u Heladi niko nije mogao videti. Uz to saznajemo, u superlativu, da je on velik i proždrljiv, a iz konteksta je jasno da je on biljojed. Odakle Platon zna ono o čemu nas obaveštava? Vesti o slonovima mogle su doći iz Libije, a isto tako i iz Persije. Verovatno je Platon čitao nešto od Ktesije, a to svoje znanje upotrebio je da bi ilustrovao plodnost ovog svetog ostrva. (Herter. Platons Naturkunde, 104—106.)

³⁰ Odeljak 115a5—115b4 preveden je uz pomoć Herterovih objašnjenja iz članka »Altes und Neues...«, p. 106—113.

³¹ Apelt tvrdi da bi sveto (ostrvo) HIJERA NESOS trebalo zameniti sa DIERA (vlažno), jer to, prema njegovom mišljenju, zahteva smisao celine, pošto su sunce i vlažnost osnovni uslov svake plodnosti. Ako se, međutim, uzme u obzir to da je Atlantida Posejdonov posed i ako se osmotri priroda, Atlantida se u svakom slučaju može nazvati svetom. (Herter)

³² Vodeni pojasevi su premošćeni ali nije rečeno koliki je broj mostova. Može se pomisliti da postoji više mostova, tako da celina ima zrakast oblik. Ali kaže se (116a) »most« nasuprot »pojasevima«. Dakle, ceo red je shvaćen kao jedan most. Naravno da nije protivrečno ako su tri mosta (115 e) označena pluralom, ali singular ne dozvoljava da se broj redova umnoži. Poslednji most, prema našoj rekonstrukciji, vodi pravim putem do velikog kanala koji je veza s morem. Ova nezgoda bi se mogla ukloniti time što bi se pravac mostova pomerio iz ose kanala, ali Platon nije mislio na takvo rešenje. Čudno je da nailazimo na ovakav nesklad. (Friedländer)

³³ 1 plater = 100 stopa = 31 metar. 1 stopa = 31 cm.

³⁴ 1 stadij = oko 600 stopa = 192 metra.

³⁵ Zid je podignut oko tri mosta koji imaju isti pravac. Platon nesmotreno upotrebljava jedninu. Vidi belešku br. 32.

³⁶ Ekastahose (na sve strane) može značiti levo i desno, ali takođe na ulazu i izlazu mostova. Kule je moguće podići na levoj i desnoj strani mostova, ali i na ulazu i izlazu. Kapije je moguće postaviti samo na ulazu i izlazu mosta. (Friedländer)

³⁷ Saronilo građevina je nešto po sebi istočnjačko i prelazi u eshatološku fantaziju. Ali za Platona je to šarenilo moralo imati neku privlačnost ako se sudi po oduševljenju sa kojim on slika površinu zemlje. (Država, 616 e). Pa ipak, Platon je, daleko iza Herodotove Ekbatane i samo oreihalkom prevazilazi Ahilejev štiti. (Herter)

³⁸ Odeljak 116e4-8 je preveden uz pomoć Herterovih objašnjenja iz članka »Altes und Neues...«, p. 252—259.

³⁹ U prevodenju ovog loše očuvanog mesta sledim Apelta koji prvo stavlja iza ζακτταου.

⁴⁰ Zid je opisivao krug prečnika 127 stadija.

⁴¹ Rečenica u odeljku 117d8-117e3 prevedena je prema Herterovom članku »Altes und Neues...«, p. 251

⁴² Pravolinijski kanali (δίκτυοις κανάλια) pružaju se u pravcu sever-jug. Oni polaze iz onog dela kanala koji je bio okrenut ka severu i ulivaju se ponovo u njega na južnoj strani, okrenutoj moru. Ovi pravolinijski kanali, široki 100 stopa, međusobno su bili udaljeni 100 stadija. Prema Friedländerovom proračunu, bilo ih je 20, a između njih se nalazilo 30 kopnenih pojaseva. Pravolinijske kanale sekli su zapadno-istočni, plovni, poprečni kanali (δίκτυοις κανάλια), a ne πλάγδα kako stoji u grčkom tekstu. (Ovu neujednačenost izdavači nisu ispravili, iako to treba učiniti). Pod pretpostavkom da je i međusobna udaljenost poprečnih kanala iznosila 100 stadija, onda je tih kanala bilo 19, a između njih se nalazilo 20 kopnenih pojaseva. Ukupno je, dakle, bilo 20 × 30 = 600 parcela zemlje. Ako je svaka parcela imala 100 klerova, tada je njihov ukupan broj u ravnici iznosio 60 000.

Na koji način je glavni kanal (tafros) dodirivao grad? Tejlor je smatrao da tafros dodiruje kružni zid grada u njegovoj najjužnijoj tački, tamo gde se ovaj kanal uliva u more. Ali tada bi ceo gradski kompleks bio uvučen u ravnicu i poremećen kanalima za navodnjavanje. Time se dokazuje nemogućnost da je tafros, svojim južnim delom, prolazio neposredno pokraj mora. Ni druga pretpostavka — da je tafros sprovođio vodu sa obe strane, kroz sredinu grada, u poslednji spoljni vodeni pojas — ne uklanja postojeće teškoće. Može se, sa Friedländerom, pretpostaviti da je tafros dodirivao kružni grad na severu, ali u tom slučaju moralo bi se još pretpostaviti da je kroz severni deo grada, sve

do severne ivice poslednjeg spoljnog vodenog pojasa, bio iskopan kanal, koji Platon izričito ne spominje. Ovakvo rešenje nameće zaključak da je, saglasno prečniku grada, izvan tafrosa ostao jedan obalski pojas u dubini od 127 stadija, koji nije mogao biti uračunat, mada se to na osnovi doslovnog teksta (118 a) ne očekuje. Izgleda da ovaj problem Platon nije dokraja promislilo. (Herter)

⁴⁰ Zašto ne svim zakonima? Zato što osim apsolutne vlasti, koju svaki vladar ima u svojoj oblasti, postoji i nešto drugo čime su kraljevi međusobno povezani. To je zajednička vlast *ἀρχαίαι*, regulisana prema Posejdonovim zapovestima, kojima je bog upotpunio svoju delotvornu brigu o stanovništvu. Atlantidjani su živeli u Zevsovoj eri kada je čovečanstvo već bilo nezavisno, ali je imalo potrebu za božanskom pomoći na početku svog razvoja. (Herter*)

⁴¹ Zapovesti imaju dvojaku tradiciju: s jedne strane, one su zapisane na steli, i, s druge, predate su kao zakon koji mi ovde želimo da shvatimo kao nepisani *νόμος*, jer Platon, u svom konzervativizmu, poštuje osim pisanih zakona i nepisanu tradiciju, ne samo u Zakonima već i u Državniku, gde se ona nalazi pod vlašću idealnog vladara. U našem pasusu nije jasno da li je sadržaj nepisanog zakona bio od značaja samo za sakralnu oblast, i da li se pisani i nepisani zakoni poklapaju ili granuče.

⁴² Od kolike je važnosti stela govori njeno mesto na Atlantidi. Ona se nalazi u Posejdonovom gaju, ali ne u središtu ostrva, jer Platon ne kaže (*εὐματόν*), zato što se u samom središtu nalazilo svetilište Kleite i Posejdona, već *καίμασθον τῶν γῶν* — ovaj izraz ne precizira tačno njeno mesto, ali je jasno da je reč o središnjem položaju. Stela, kao uobičajeni nosilac natpisa, napravljena je od orohalka — rude koja daje posebno obeležje Atlantidi. Autoritet stele pojačan je time što su natpis urezali kraljevi, neposredni Posejdonovi potomci.

⁴³ Tajanstvenu scenu suda Platon crta malobrojnim ali veoma upečatljivim potezima. Neizvesno je gde je on mogao naći adekvatnu paralelu. Daleke sličnosti ne mogu pomoći, kao, na primer, ona u Strabonovom izveštaju, XVII, p. 811. U njemu se kaže da su se čuvari, branioci egipatskih zakona, sastali u lavirintu *λοθιστῶν ἁγίων καὶ θεοῦ καὶ ἀθανάτων* *καὶ θεοῦ καὶ ἀθανάτων* *καὶ θεοῦ καὶ ἀθανάτων*. Da je Platon imao na raspolaganju tradiciju iz minojskog vremena, to je postulat koji potcenjuje njegovu inventivnu moć.

⁴⁴ Sceni suda prethodi sakralni akt. Ključ za njegovo razumevanje nalazi se u rečenici u kojoj Platon kaže da su kraljevi, pre nego što započnu suđenje, davali jedni drugima jemstvo (izgovarali su zakletvu) — na osnovi toga se može razumeti da je žrtva imala zavetni karakter.

⁴⁵ Za ovaj sakralni akt nužno je uhvatiti žrtvu koja je u ovom slučaju jedan od bikova iz Posejdonovog gaja. To što Posejdon ima na Atlantidi bikove nije namelo čudno, jer je dobro poznato koliko značajnu ulogu oni imaju u njegovom kultu, te ne treba misliti samo na Krit. Sigurna paralela za scenu lova bika nalazi se kod Pausanije, VIII knjiga, 19, 2. Pausanija tu govori o zimskom prazniku Dionisija održanom u Kinaiti; muškarci za vreme praznika hvataju iz stada jednog bika na kojeg ih je bog uputio, i odvlače ga u hram.

⁴⁶ Lov bez oružja je kulturni arhizam. Kraljevi love najprimtivnijim sredstvima — toljagama i užadima. Svaki Grk je poznavao toljagu

* Beleške od 43. do 56. potiču iz Herterovog članka »Das Königtum der Atlantide«.

u rukama Herakla i Teseja. Dakle, to oružje atlantidskih kraljeva ima, pre svega, svoju paralelu u predstavama koje su Platon i njegovi savremenici dobili o lovu oba heroja. U ovom sakralnom aktu značajan je još jedan momenat: životinja mora biti živa uhvaćena, jer se ona kolje tek na steli. Razumljivo je što scena lova podseća na minojske slike, ali je sličnost delimična. Taurokapsija je bilo u Platonovo vreme, ali one znatno odstupaju od starokrtskih priredbi iz kojih je Evans želeo da ih izvede. Čitava scena nema neko dublje značenje koje bi se, možda, hipotetički moglo izvesti, već služi samo jednom cilju — da se uhvati žrtva koja je bogu po volji.

⁴⁷ O eleusinskim misterijama i drugim praznicima efebi su morali da bogu namenjenog bika dignu uvis i iznesu ga na oltar. Bilo je to svojevrsno ispitivanje snage, ali takvo koje, kao sportski agor o prazniku, predstavlja dar božanstvu. U Hijadi (XX, 403) se kaže da mladići tegle žrtvu ka oltaru, možda je oni vuku za robove kao što to čini Herakle i Tezej, a možda tako postupaju i kraljevi Atlantide, a to se može naslutiti iz glagola *ἔρπονται*. Vladari su morali da podignu bika toliko da on može biti zaklan na steli. Platon ne kaže da li je cela životinja mogla da stane gore. Dovoljno je bilo da se njena glava razmrskala na vrhu. Čime su je klali, Platon ne kaže. Ovde je bitno da se krv izlije preko natpisa.

⁴⁸ Za Platona je sada nastao pravi momenat da precizira sadržaj natpisa. Osim zakona, o kojima će kasnije biti reči, tu se nalazi i zakletva, sa teškim kletvama za neposlušne. Ovde je već sasvim pouzdano da se u suštini radi o jednoj zakletnoj žrtvi. Platon, sa svoje strane, zauzima veoma rezervisan stav prema delotvornosti zakletve (Nomoi, 948b). Zakletvu kraljeva on okružuje ritualom, zato što ritual garantuje veoma čvrstu vezu. Poznato je da prilikom ovakve vrste žrtvovanja oltar nije nužan, ali stela na neki način zauzima njegovo mesto. Smisao klanja žrtve iznad natpisa je u tome da krv zaklane životinje dođe u kontakt sa rečima zakletve, čime se osigurava njena neprikosnovenost.

⁴⁹ Posle žrtvovanja (*λοστρον*), koje Platon ne opisuje detaljno, nastaje spaljivanje svih udova. Vatru treba zamisliti pri dnu stele. Zakletna žrtva je obično bila holokautoma, a mogla se pokopati ili ukloniti na neki drugi način. Dok udovi gore kraljevi pune krater mešavinom krvi i (verovatno vina). Drugi deo mešavine moglo je biti samo vino. Za svakog kralja ubacuje se po jedna grudva krvi (krv se zgrušava u dodiru sa vazduhom), a ostalo se sipa u vatru. Zatim nastaje čišćenje stele, pre svega, zato da bi natpis ostao čitak.

⁵⁰ Libacija se obavlja zlatnim fialama. Kraljevi izlivaaju jedan deo tečnosti i zaklanjaju se, a preostali deo piju posle izgovorene zakletve. Posle ispijanja kraljevi prinose fijale na dar i one postaju tabu.

⁵¹ Zakletva ima više karakter obećanja i tiče se samo budućnosti. Po sadržini podseća na zakletvu atičkih arhonta: *δικαιοσύνην καὶ ἀρετὴν* (Aristot., AT. pol. 55, 5).

⁵² Zakletva je žrtvovanjem već stavljena pod nadzor Posejdona, ali posle nje nastaje ispijanje preostale tečnosti iz fijale. Zajedničko ispijanje, s jedne strane, povezuje kraljeve međusobno, s druge, svaki kralj se krvlju, koja je prešla preko natpisa, povezao i sa sadržinom natpisa. Pijenje krvi, bilo životinjske bilo ljudske, pomešane ili nepomešane s vinom, nije obeležje grčkih sakralnih radnji. Taj običaj vezan

je za Karane, Lidane, Armenijce, Persijance, Medane, Skite, kako nas o tome obavještava Herodot. To što kraljevi piju krv na dalekom ostrvu, trebalo je da izgleda kao nešto tuđe, jer iako ju je bog stvorio, Atlantida je imala u sebi nešto varvarsko.

⁵⁶ Sedeći pokraj užarenog pepela kraljevi ostvaruju još jednu vezu sa žrtvenom životinjom. Važno je i to što dodiruju sami zemlju, jer ukoliko su zgrešili, uništili su njenu moć. Zato se baš i kaže da oni sedaju na zemlju (χαμαί).

⁵⁷ Kad je reč o sadržaju zakona, jasno je da se oni tiču samo prava vladara. Platon je, govoreći o njima, mogao misliti na neki istorijski fenomen, kao što je u *Zakonima* (684 ab) razmotrio ugovor između tri herakliidska kralja i njihovih država: na osnovi zajedničkih zakona, u kojima su se složili kako će vladati i kako će se pokoravati, kraljevi se zaklinju »da će se odreći svakog proširenja svoje vlasti ubuduće i nasleđstva svojih porodica; da građani pod pretpostavkom da se vladar strogo pridržavaju svojih obećanja, neće sami nikad ukinuti kraljevsku vlast niti dopustiti drugima da tako nešto preduzmu, i da će u slučaju kršenja prava od jednih ili drugih kraljevi pružiti pomoć kraljevima i narodu, a isto tako i građani građanima i kraljevima«. Kategorije su ovde iste kao i na Atlantidi, ali postoje i razlike. U slučaju tri dorska grada reč je o podanicima koji na Atlantidi nemaju političku ulogu, ukoliko »neko« pokušava da digne bunu. Izjednačenost u pravima postoji samo među kraljevima. Kada je Platon sinedrijonom ograničio moć samog kralja, bez sumnje je hteo da žigoše istočnjački despotizam.

NAPOMENA PREVODIOCA

Prilikom prevođenja i komentarisanja *Kritije* konsultovana je sledeća literatura:

O. Apelt: *Timaios und Kritias*, Felix Meiner, 1928.

F. Schleiermacher: *Kritias*, Sämtliche Werke, Band V, Rowohlt's Klassiken, 1959.

A. Rivaud: *Timée-Critias*, Oeuvres complètes, tome X, Belles Lettres, Paris 1970.

P. Friedländer: *Platon*, tom I, III, Berlin, 1975.

H. Herter: *Altes und Neues zu Platons Kritias*, Rheinisches Museum, 92, 1944.

H. Herter: *Die Rundform in Platons Atlantis und ihre Nachwirkung in der Villa Hadriani*, Rheinisches Museum, I, 1953.

H. Herter: *Das Königsritual der Atlantis*, Rheinisches Museum, 3, 1966.

H. Herter: *Platons Naturkunde*, Rheinisches Museum, 2, 1973.

SADRZAJ

MENEKSEN

Dr Ksenija MARICKI GAĐANSKI: <i>Politeia trophē anthrōpōn</i> ili <i>Istorija Atine u Platona</i>	7
MENEKSEN (prevod dr Ksenije Maricki Gađanski)	17
Aspasijina beseda	22
Poreklo Atinjana i njihova zemlja	22
Ustrojstvo atinske države	24
Junačka dela Atinjana u prošlosti	25
Grčko-persijski ratovi	25
Bitka na Maratonu	26
Bitka kod Salamine i Artemisiona	27
Bitka kod Plateje	27
Bitke kod Eurimedonta i Kipra	28
Barba Atinjana s ostalim Helenima	28
Peloponeski rat. Arhidamov rat	29
Pohod na Siciliju	29
Sklapanje mira i početak građanskog rata	30
Odnosi između Atine, Sparte i Persije. Antalkidini mir	31
Korintski rat	32
Aspasija prenosi zaveštanje izginulih ratnika	34

FILEB

Dr Ksenija MARICKI GAĐANSKI: O Platonovom dijalogu <i>Fileb</i>	41
<i>Napomene</i>	52
FILEB (prevod dr Ksenije Maricki Gađanski i Ivana Gađanskog)	55
Da li je dobro mudrost ili uživanje	57
Da li postoje različita uživanja	58
Da li postoje različita saznanja	60
Odnos <i>jedno: mnogo</i>	61
Jedno i mnogo se objašnjava na primeru slova i tona	64
Preispitivanje uživanja i mudrosti	66

Dobro nije ni mudrost ni uživanje, već nešto treće	68
Život kao spoj uživanja s mudrošću	71
Koji je redosled <i>dobra</i>	72
Četiri vrste bića	73
Rasprava o beskonačnom	73
Rod sastavljen od granice i od beskonačnog	75
Prvo mesto zauzima složen život uživanja i mudrosti	78
Rasprava o umu i saznanju	80
Rasprava o beskonačnom uživanju	83
Rasprava o pamćenju	86
Rasprava o želji	88
Prava i lažna uživanja	91
Uživanje i predstava	92
Tri vrste života	100
Metod ispitivanja	103
O intenzitetu uživanja	104
Telesna, duševna i složena uživanja	105
O prirodi smešnog	108
Cista uživanja	112
Uživanje kao postajanje	115
Značaj i redosled znanja	118
Značaj dijalektike	120
Put ka <i>dobru</i>	125
Rasprava o istini	127
Odnos između uživanja i mudrosti	128
Definisanje ideje najvišeg <i>dobra</i> pomoću lepote, srazmere i istine	130
Mudrost je najvišem <i>dobru</i> bliža nego uživanje	131
Skala vrednosti onoga što je <i>dobro</i>	133
Zaključak i vraćanje početnoj tezi	133
Bibliografski podaci	136

KRITIJA

Dr Branko Pavlović: Kritija ili pri-povest o Atlantidi	139
KRITIJA (prevod Mirjane Milenković Krznarić)	175
Napomene	194

Platon: MENEKSEN, FILEB, KRITIJA. Omot i korice: Stevan Vujkov. Lektor: Olivera Marković. Korektor: Biljana Jovanović. Tehnički urednik: Vukosava Sibalić. Izdanje: Beogradski izdavačko-grafički zavod, Bulevar vojvode Mišića 17. Štampa: SIRO »Srbija«, Mije Kovačevića 5, Beograd. Za izdavača: Vidosav Stevanović. Tiraž: 5.000. Beograd, 1983.